

PILGRIMSLED FÖR ANDLIGHET,
KULTUR OCH FRED
SALA – SIGTUNA – NORRTÄLJE
(ELLER OMVÄNT)

Sankta Annaleden

ANDERS CLAESSION
BO LUNDKVIST
CAROLA SUNDQVIST

GÄSTFÖRFATTARE

*Agne Furingsten, Karin Bernodt,
Karin Johannesson, Lena Israelsson, Mikael Mogren,
Ola Jennersten och Sture Holmberg*

Svenska kyrkan

Etapp 1 Öst 15

Mariakyrkan – Odensala kyrka – Skepptuna kyrka

Karta.....	16
Mariakyrkan.....	18
Viby by.....	19
Garnsviken.....	22
Odensala kyrka.....	25
Stockholm Arlanda flygplats.....	28
Skepptuna kyrka.....	32
Praktisk information.....	34

Etapp 2 Öst 35

Skepptuna kyrka – Sparren – Finsta

Karta.....	36
Närtuna kyrka.....	39
Malmby gravfält.....	40
Svartbäcksgården.....	43
Lisinge gård.....	44
Rö kyrka.....	45
Skederids kyrka.....	47
Finsta.....	47
Heliga Birgittas bönegrotta.....	47
Praktisk information.....	50

Etapp 3 Öst 51

Finsta – Frötuna kyrka

Karta.....	52
Husby-Sjöhundra kyrka.....	54
Rimsjöskogen naturreservat.....	56
Ruriks plats.....	58
Frötuna kyrka.....	59
Praktisk information.....	62

Etapp 1 Väst 63

Mariakyrkan – Skokloster – Biskops Arnö

Karta.....	64
Sigtuna.....	68
Håtuna.....	76
Varpsund.....	78

Skoklosterhalvön.....	80
Övergran.....	83
Biskops Arnö.....	84
Praktisk information.....	88

Etapp 2 Väst 89

Biskops Arnö – Örsundsbro

Karta.....	90
Hjälstavikens naturreservat.....	91
Giresta kyrka.....	93
Örsundsbro.....	94
Praktisk information.....	97

Etapp 3 Väst 98

Örsundsbro – Härnevi kyrka

Landsberga gård.....	99
Karta.....	100
Biskops kulla kyrka.....	102
Härkeberga kyrka.....	105
Praktisk information.....	107

Etapp 4 Väst 108

Härnevi kyrka – Fjärdhundra

Härnevi kyrka.....	109
Karta.....	110
Frösthults kyrka.....	113
Praktisk information.....	115

Etapp 5 Väst 116

Fjärdhundra – Kumla kyrkby

Altuna kyrka och runsten.....	117
Karta.....	118
Kumla kyrkby.....	123
Praktisk information.....	125

Etapp 6 Väst 126

Kumla kyrkby – Östanbäcks kloster

Sala sockenkyrka.....	127
Karta.....	128
Sala silvergruva.....	130
Östanbäcks kloster.....	133
Praktisk information.....	139

Bakgrund.....	4
Inledning.....	5
Vikingaprinsessa till kristet helgon.....	6
Pilgrimspraktikan.....	10
Etapp 1 Öst	MARIAKYRKA – ODENSALA KYRKA – SKEPPTUNA KYRKA 15
Etapp 2 Öst	SKEPPTUNA KYRKA – SPARREN – FINSTA 35
Etapp 3 Öst	FINSTA – FRÖTUNA KYRKA 51
Etapp 1 Väst	MARIAKYRKAN – SKOKLOSTER – BISKOPS ARNÖ 63
Etapp 2 Väst	BISKOPS ARNÖ – ÖRSUNDSBRO 89
Etapp 3 Väst	ÖRSUNDSBRO – HÄRNEVI KYRKA 98
Etapp 4 Väst	HÄRNEVI KYRKA – FJÄRDHUNDRA 108
Etapp 5 Väst	FJÄRDHUNDRA – KUMLA KYRKBY 116
Etapp 6 Väst	KUMLA KYRKBY – ÖSTANBÄCKS KLOSTER 126
Romboleden till Trondheim.....	140
Litteratur.....	144
Presentation av gästförfattarna.....	147

Bakgrund

Denna pilgrimsbok är den tredje i Svenska kyrkans bokserie som skrivits av pilgrimer. De tidigare böckerna är Ingegerdsleden och Sigtuna pilgrimsstad. Sankta Annaleden mellan Bergslagen och Roslagen utgår från Sigtuna till Norrtälje och Östanbäcks munkkloster utanför Sala. Det är klostrets vänförening som sedan 2020 har arbetat med projektet för att sprida den bönepuls av hopp och frid som utgår från de brinnande bivaxljusen i Östanbäcks kloster.

Från Sigtuna i östlig riktning följer leden Ingegerds väg mot Kiev och den blivande maken furst Jaroslav av Rusriket. Från Sigtuna i nordvästlig riktning följer Sankta Annaleden Ingegerds norske friare, kungen och helgonet Olav till Nidarosdomen i Trondheim.

Boken Sankta Annaleden har tillkommit tack vare medel till formgivning och tryckning från Uppsala stift och Södergrenska stiftelsen i Västerås stift samt gott samarbete med Sigtuna församling och Naturskyddsföreningen i Sigtunabygden. Allt övrigt arbete är volontärt och klostrets vänner vill rikta ett särskilt tack till alla medförfattare som har berikat boken och till alla som har bidragit med foton.

Leden finns inlagd i Paxwalks digitala kartsystem, www.paxwalk.se

Östanbäcks klostervänners förening
Carola Sundqvist, projektledare

Inledning

Sigtunaflickan prinsessan Ingegerd, dotter till Olof Skötkonung, gift med furst Jaroslav i Kiev, fredsmäklare och helgonförklarad, har gett namn åt en pilgrimsled för andlighet, kultur och fred som år 2014 invigdes i Mariakyrkan i Sigtuna.

Ingegerdsleden, som sträcker sig från Storkyrkan i Gamla Stan till Domkyrkan i Uppsala med centrum i Sigtuna, har med åren vandrats av tusentals pilgrimer. På en del av sträckorna har de letts av en logotyp, en röd krona över ett bomärke föreställande en stiliserad pilgrimsfalk på gul botten. Färgerna är Svenska kyrkans. Kronan en symbol för prinsessan Ingegerd och bomärket stammar från Rurik, roslagsvikingen som skapade Ryssland och var anfader till furst Jaroslav.

Pilgrimsfalken har nu brett ut sina vingar för att bjuda in vandrare i väster och öster. Mellan Sala och Norrtälje genom Sigtuna går nu Sankta Annaleden i en bygd full av medeltida kyrkor och spår av de första kristna århundradena i Sverige och med den största ansamlingen runstenar i landet.

Jungfru Marias mor Sankta Anna är bergslagsfolkets beskyddare. Prinsessan Ingegerd valde att ta Anna som sitt nunnenamn då hon gick i kloster. Kort efter sin död blev hon som fredsmäklare och kyrkobyggare helgonförklarad som Sankta Anna av Novgorod.

I Norrtälje kan du se ett minnesmärke över vikingen Rurik. Från den här trakten utvandrade han med sitt folk för att bygga ett nytt samhälle i det nuvarande Ryssland och Ukraina. Landet som två hundra år senare skulle styras av fursteparet Jaroslav och Ingegerd. Allt hänger ihop och allt har en förklaring.

Välkommen att vandra.

Ingegerd – från vikingaprinseessa till kristet helgon och symbol för fred

Ingegerd Olofsdotter föddes omkring år 1000. Hon var dotter till Olof Skötkonung, den kung som bidrog till Sveriges kristnande. "Sigtunaprinseessan" Ingegerd fattade tidigt tycke för Norges kung Olav Haraldsson. I en dikt, tillskriven kung Olav, besjunger han en kvinna, som kan ha varit Ingegerd: "Jag såg på kvinnan från kullen, mörka hästen bar bruden. Kvinnan med de vackra ögonen, stal min lycka. Kvicka, mjuka kvinna, sporrade sin häst från gården..."

Ingegerd erbjöd sig att gifta sig med kung Olav och agera fredsmäklare mellan Sverige och Norge. Men pappan, Olof Skötkonung, provocerades av Olavs maktambitioner och avstyrde giftermålet. Ingegerd fick snart ett anbud om äktenskap från storfurste Jaroslav I i det stora Kievrusriket i öster. 1019 reste hon 18 år gammal till Novgorod – troligen från Sigtuna – gifte sig och blev fredsmäklare mellan Sverige och Kievrus liksom mellan Jaroslav och hans bröder.

Under Jaroslavs storfurstetid skapades Kievrusrikets guldålder och Ingegerd blev en bildad, from och inflytelserik storfurstinna i den mäktiga staden Kiev och gavs det ryska namnet Irina – som betyder fred. Ingegerd sägs ha initierat både Sofiakatedralen i Kiev och i Novgorod och instiftade ett av den östortodoxa kyrkans första nunnekloster. Hon gick själv i kloster mot slutet av sitt liv under namnet Anna. Hon helgonförklaras senare och blev ett viktigt helgon i östortodoxa kyrkan med namnet Sankta Anna av Novgorod. Ingegerd är därmed Sveriges förstfödda helgon.

Olav Haraldsson vistades mot slutet av sitt liv i landsflykt hos Jaroslav och Ingegerd i Novgorod – enligt isländska källor "älskade de varandra i hemlighet". Senintern 1030 bröt Olav upp för att försöka återkristna Norge och Snorre Sturlasson har skildrat hans avfärd: "Genast efter julen började kung Olav att förbereda sig. Han hade nästan två hundra män av sina män där. Jarisleif gav kungen alla de riddjur och den utrusning han behövde. När han var klar gav han sig av. Kung Jarisleif och drottning Ingegerd följde honom på ett hedrande sätt. Sin son Magnus lät han stanna kvar hos

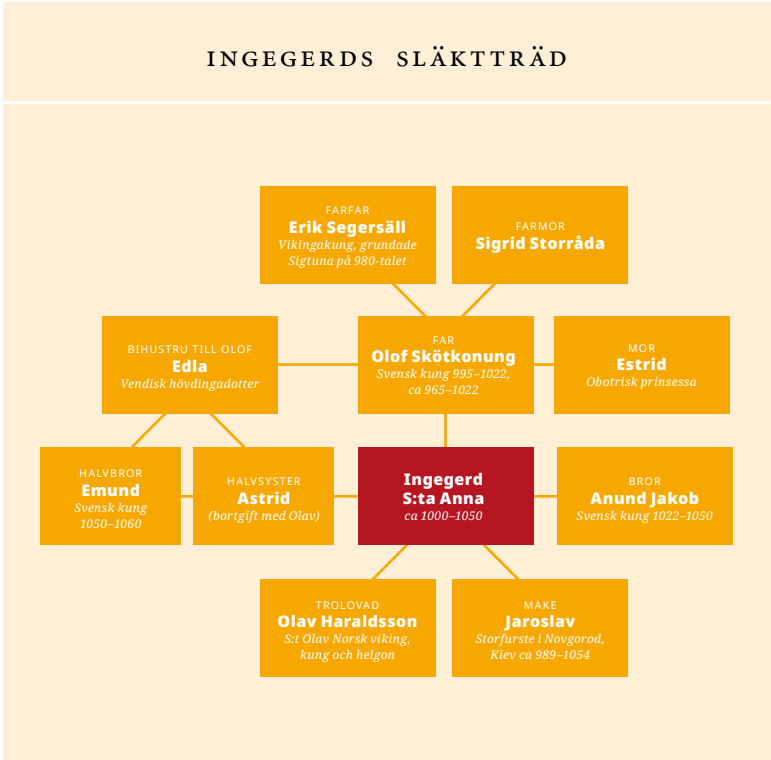

Sankta Anna av Novgorod.

kungen. Därefter for kung Olav västerut. De for först på isen hela vägen till havet. När det vårades och isarna gick upp gjorde de i ordning sina skepp. När de var klara och fick vind seglade de ut och färden gick bra."

Enligt Snorre Sturlasson reste Olav Haraldsson via Gotland, "höll upp med sin här i Lögen" (Mälaren) och "lade iland vid Aros" (Uppsala), där Ingegerds bror kung Anund och Olavs hustru Astrid mötte upp från Sigtuna. Kung Anund gav Olav 400 män och om våren for Olav med sin här "de vägar Svearna kände till; de vände sig uppåt landet mot skogarna" via "Järnbärrland" och "Jämtland" till det ödesdigra slaget och döden i Stiklastad 1030.

S:t Olovskyrkan i Sigtuna med sin Olavskälla eller relikvarium kan ha uppförts i början av 1100-talet till åminnelse av denna sista färd förbi Sig-

tuna. 1031 helgonförklarades Olav den helige och Nidarosdomen blev under medeltiden en av Europas viktigaste pilgrimsplatser.

Ingegerd är en av den tidiga medeltidens mäktigaste kvinnliga personligheter i Europa och flera av hennes tio barn gifte in sig i de europeiska kungahusen. Ingegerd sägs ha döpts in i kristendomen tillsammans med sin far, Olof Skötkonung, vid S:t Brigids källa i Husaby i Västergötland 1008. Hon levde i en övergångstid mellan vikingatid, med Gamla Uppsala som nordiskt religiöst maktcentrum, och medeltid, med Sigtuna som ett nytt kristet maktcentrum. Tusen år senare står Sankta Anna som symbol för inre och yttre fred och enhet över gränser och traditioner.

ÖVERSÄTTNING FRÅN FORNNORDISKA SAGOR	
Vite Krist	Jesus Kristus
Varjager	Vikingatida skandinaver hos de slaviska stammarna.
Väringar	Edsvurna vikingar vid den bysantinske kejsarens livgarde
Finne	Same
Roden	Roslagen
Det gröna havet	Östersjön
Järnbärrarland	Bergslagen, Dalarna
Vintrar	År
Järtecken	Tecken från Gud
Vårdkasar	Forntida varningssystem med brasor.
Svitjod	Svearike
Gårdarike	Ryssland
Rusrike	Nuvarande Ukraina
Särkland	Regionerna kring Kaspiska havet
Aldeigjuborg	Staraja Ladoga
Holmgård	Novgorod
Könugård	Kiev
Miklagård	Konstantinopel
Jorsalaheim	Jerusalem

Pilgrimspraktikan

Det som skiljer en pilgrimsled från övriga vandringsleder är den andliga dimensionen. Att vandra i naturen för att komma i kontakt med Gud och med sig själv i gemenskap med andra. Att få känna sig delaktig i skapelsen tillsammans med skogen, ängen, vattnet och luftens invånare i grupp eller på egen vandring/cykelfärd.

S:ta Annaleden passar utmärkt för både pilgrimscycklisten och för den vandrande pilgrimen utrustad med busskort för att klara av de långa etapperna. Leden går förbi olika naturreservat, grusvägar och småvägar. Bra planering för vandring och sovplats behövs då leden går längs landsbygdsvägar. Rätt packning är viktig - bra och nyttig information finns på Friluftsräddningens hemsida. Att vara aktsam om naturen och allemansrätten är självklart, mer info på Naturvårdsverkets hemsida.

Kartorna i boken kan vara svårlästa i detalj. S:ta Annaleden finns inlagd på PaxWalks digitala kartsystem, där du kan zooma in kartorna med mobilen. Även om vi vill koppla av och vila från mobilen så är den bra för att se att vi är på rätt väg. www.paxwalk.se

Något som kan vara till hjälp för pilgrimsvandringen/färden är den inre packningsutrustningen för reflektion, bön, meditation och sång. Här är några tips att packa ner:

Pilgrimsböner

Heliga Birgittas bön

”Herre, visa mig vägen och gör mig villig att vandra den”.

Psaltarpsalm 23

”Herren är min herde, ingenting skall fattas mig.

Han för mig i vall på gröna ängar, han låter mig vila vid lugna vatten.

Han ger mig ny kraft och leder mig på rätta vägar sitt namn till ära.

Inte ens i den mörkaste dal fruktar jag något ont,

ty du är med mig, din käpp och din stav gör mig trygg”.

Pilgrimens sju nyckelord

Initialerna i pilgrimens sju nyckelord bildar ordet FETBLAD, som är namnet på en kärleksört. En stillsam reflektion över de sju nycklarna kan låsa upp många inre dörrar under vandringen: Frihet, Enkelhet, Tystnad, Bekymmerslöshet, Långsamhet, Andlighet och Delande.

Pilgrimsprästen och diakonen Hans-Erik Lindström startade Nordens första pilgrimscentrum i Vadstena 1997. Han fick till sig dessa nycklar under en lång och mödosam vandring, och har skrivit många bra pilgrimsböcker. En av hans böcker är Naturens katedral med 50 naturmeditationer.

Frälsarkransen av Martin Lönnebo.

Trollsländan. Foto: Kalle Lundberg

Frälsarkransen

Ett radband med bönepärlor skapat av biskop Martin Lönnebo kan vara till stor hjälp under vandringen. Vi möter honom längs leden, i Odensala kyrka där han som ung var präst och i hans pilgrimbok I Albertus Pictors fotspår med många kyrkor som vi passerar. I samarbete med Luleå stift har en samisk frälsarkrans skapats med pärlor av ull, renhorn, silver, glas, björk och sten.

Aposteln Johannes evangelium

Tillsammans med aposteln Johannes kan vi följa Jesus liv som pilgrimsvandrare. För varje morgon och kväll finns ett kort textavsnitt ur Johannes evangeliet.

- Dag 1** *Morgontankar Joh 12:1–3* Inför vandringen: Maria smörjer Jesu fötter i Betania.
Aftonläsning Joh 13:2–17. Efter vandringen: Jesus tvättar lärjungarnas fötter.
- Dag 2** *Morgontankar Joh 11:1–26* Den som vandrar om dagen snavar inte. Jag är uppståndelsen och livet.
Aftonläsning Joh 14:1–6. Jag är vägen, sanningen och livet.
- Dag 3** *Morgontankar Joh 10:1–16* Jag är den gode herden. En hjord och en herde.
Aftonläsning Joh 15:1–10 eller 17 Jag är vinstocken, ni är grenarna.
- Dag 4** *Morgontankar Joh 7:1–18* Jesus går upp till templet och undervisar.
Aftonläsning Joh 16:13–15 Sanningens ande ska vägleda er.
- Dag 5** *Morgontankar Joh 6:30–35* Jag är livets bröd.
Aftonläsning Joh 17:14–23 Jag helgar mig till ett offer.
- Dag 6** *Morgontankar Joh 4:1–15* Vid Sykars brunn: Ge mig något att dricka.
Aftonläsning Joh 18:1–11 Skulle jag inte dricka den bögare som Fadern räckt mig?
- Dag 7** *Morgontankar Joh 2:1–12* Bröllpet i Kana – ett förebud om uppståndelsen.
Aftonläsning Joh 20:11–17 Uppståndelsen. Maria från Magdala och Mästaren.

Franciskus Solsång

Tack, gode Gud, för allt som finns.
Först broder Sol av alla ting.
Halleluja, halleluja.
Vår broder låter dagen gry, ditt tecken är han i vår rymd.
Tack för alla dina under. Halleluja, halleluja, halleluja.

Du tänder varje stjärnenatt,
ger syster Måne hennes prakt.
Halleluja, halleluja.
Du sänder broder Vind att gå, från land till land och driva moln.
Tack för alla dina under. Halleluja, halleluja, halleluja.

Sjung, syster Vatten, stäm din brunn,
bred ut ditt starka hav och sjung.
Halleluja, halleluja.
Nu faller regn på torra fält,
och träden lyser, marken gläds.
Tack för alla dina under. Halleluja, halleluja, halleluja.

Hör ord i natten: "Varde ljus!" Lys,
broder Eld, och tacka Gud.
Halleluja, halleluja.
Giv härden glöd, lys upp vår stad,
dess ljus når vida över hav.
Tack för alla dina under. Halleluja, halleluja, halleluja.

Tack, gode Gud, för moder jord.
Ån bär hon oss och vad vi gjort.
Halleluja, halleluja.
Hon bringar träd och frukter fram
och blomstersmyckar alla land.
Tack för alla dina under. Halleluja, halleluja, halleluja.

Tack, Gud, för syster Död,
som tar allt levande i sitt förvar.
Halleluja, halleluja.
Hon för oss i sin tysta vagn en afton hem från mödans mark.
Tack för alla dina under. Halleluja, halleluja, halleluja.

Må dag och natt, må liv och död
nu lova Gud i samma kör.
Halleluja, halleluja.
En enda sång i allt som finns,
min Gud, min Gud och alla ting.
Tack för alla dina under. Halleluja, halleluja, halleluja.

Text: "Cantico di fratre sole" – En sång till broder sol – Franciskus av Assisi 1220-talet.
Han skrev denna hymn strax före sin död, men den blev inte publicerad förrän nästan 400 år senare. Tolkning av Olov Hartman 1979

ETAPP 1 ÖST

Mariakyrkan – Odensala kyrka – Skepptuna kyrka

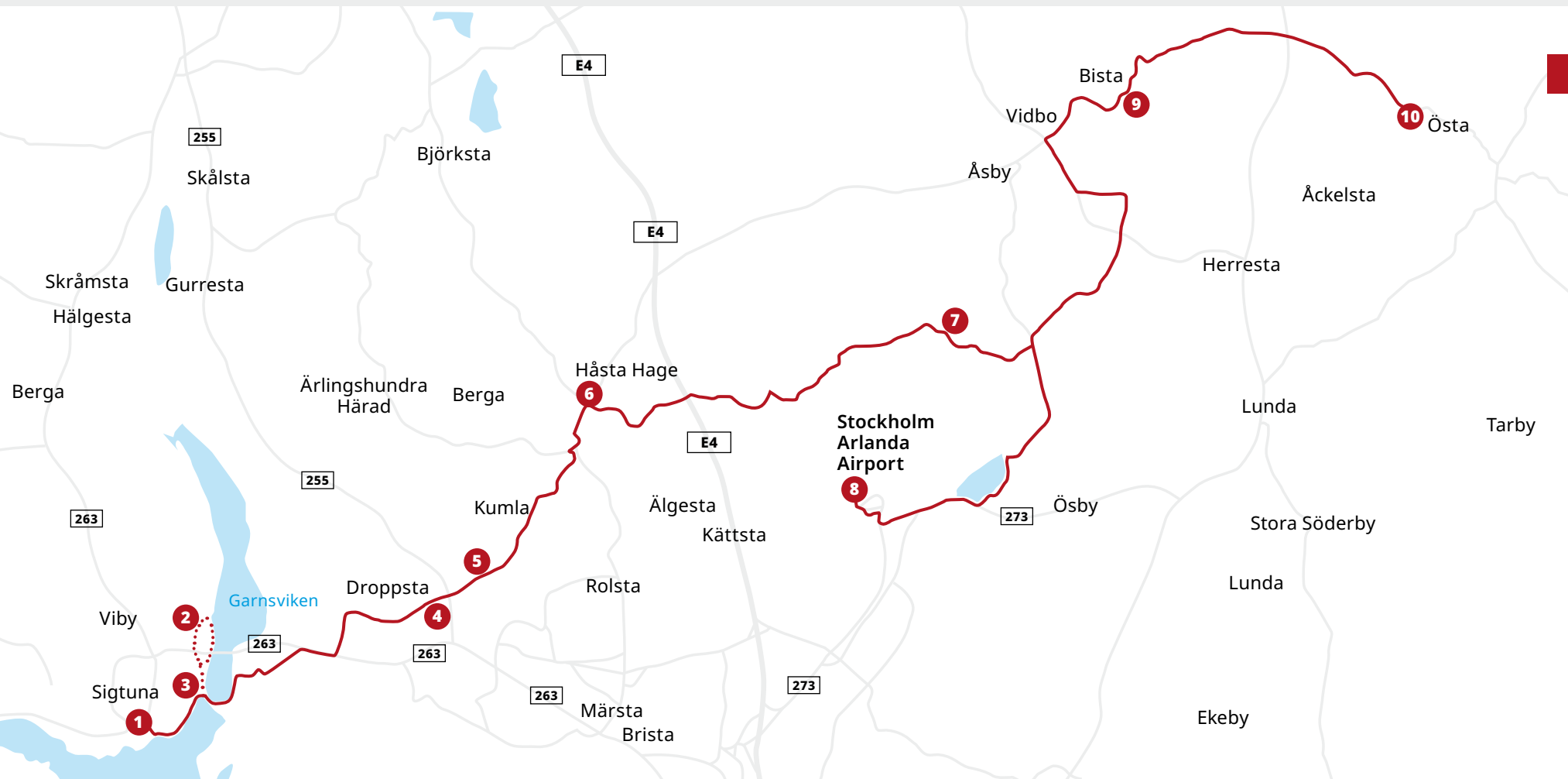
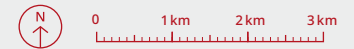
Längd: 34 km plus 6 km till Arlanda flygplats.
Karta: s 16 | Praktisk info: s 34

Ikonen Heliga Anna av Novgorod i Mariakyrkan i Sigtuna är Sankta Annaledens andliga startpunkt. Från den storslagna medeltida dominikanerkyrkan Mariakyrkan går leden österut på den tusen år gamla runstensvägen till Odensala och vidare till etappmålet Skepptuna. Du som vandrar delar med fördel upp etappen i två med deletappmålet Odensala.

Vi gör först en avstickare till den tidiga kristna byn Viby, en plats för stormän, munkar och torpare. På vägen tillbaka passerar vi det runstensmärkta färjeläget för det medeltida Svearikets viktigaste vattenöverfart. På den vikingatida vägsträckningen mot Odensala ser vi Näsbystenen - ett av de stora konstverken bland Upplands runstenar. I Odensala kyrka kan vi bese välbevarade kyrkmålningar av Sveriges främsta medeltida konstnär Albertus Pictor.

Vi rör oss vidare genom urskogen Laggatorp norr om storflygplatsen Arlanda, där flygledartornet, ritat av Gert Wingårdh, reser sig mot himlen. Tornet är inspirerat av Odens allseende korpar Hugin och Munin, som spanar ut över det mytologiska landskapet, där båtar under forntiden seglat ut över haven och flygplanen idag seglar ut i lufthavet. Vi passerar Vidbo medeltidskyrka med kristna spår från 1000-talet. Under järnåldern förbands Vidbo vattenledes med de medeltida centralorterna Lunda, Skepptuna, Närtuna och maktcentret Gamla Uppsala. Lunda konkurrerade fram till 1400-talet med Sigtuna och Stockholm som marknads- och tingsplats. Vi kan göra en avstickare till Vasa gård, Vasaättens medeltida sätesgård. Snart siktar vi Skepptuna kyrkas ståtliga torn i landskapet.

- 1 Mariakyrkan, s 18
- 2 Viby by, s 19
- 3 Färjestadsbron som på 1200-talet hette Tilesundsbron, en av de viktigare broarna i Sveariket, s 22
- 4 Näsbystenen med två ormdrakar av mästarrunristaren Fot i mitten av 1000-talet.
- 5 Fransåkers linodlarförening, s 24
- 6 Odensala kyrka känd för sina Albertus Pictor målningar, s 25
- 7 Laggatorps naturreservat, s 28
- 8 Stockholm Arlanda flygplats, s 28
- 9 Vidbo kyrka är en av de äldsta kyrkorna på Långhundraleden, s 30
- 10 Skepptuna kyrka, s 32

1 MARIAKYRKAN I SIGTUNA

Klosterkyrkan som kunde blivit domkyrka

Vi går fram till Sankta Anna-ikonen, målad i Valamo gamla östortodoxa kloster och Sankta Anna-ledens andliga utgångspunkt. Mariakyrkan invigdes 1247 som klosterkyrka för dominikanerkonventet i Sigtuna. Klostrets bibliotek och skola var betydande. Kyrkan påbörjades enligt en teori som domkyrka, då Sigtuna 1215 var påtänkt som ärkestift efter Gamla Uppsala. Två medeltida ärkebiskopar är begravda i koret, dominikanerna Jarler och Peter Filipsson. Hallkyrkan var i dominikansk anda enkel med plats för brödernas gudstjänstfirande i koret och för dagliga mässor i sidoskeppen. Huvudskeppet var en öppen plats där bröderna predikade från en pulpet med folket stående omkring.

Det storslagna Dominikanerkonventet med Mariakyrkan i Sigtuna. Illustration: Jacques Vincent

Efter reformationen 1530 blev kyrkan en lokal församlingskyrka gestaltad som en helig vandringsväg till dopet, nattvarden och ordet i koret – via sacra.

Dominikanerorden grundades 1216 av den spanske prästen Domenico, vars staty står i koret. Sigtunaprästen Gaufred träffade Domenico i Bologna 1220 och verkade för ett Sigtunakonvent. Dominikanerorden var en

vandrande tiggare- och predikarorden och konventen etablerades i städer där munkarna erbjöd härbärge, sjukvård och praktiska tjänster. Israel Erlandsson var prior i klostret under dess storhetstid i slutet av 1200-talet. Han blev senare biskop i Västerås och har främjat såväl Mariakulten hos släktingen Heliga Birgitta som kulten av nationalhelgonet S:t Erik med centrum i Uppsala domkyrka. Mariakyrkan var Sveriges första tegelkyrka och teglet brändes av bröderna i en övergångsstil mellan romanik och gotik - Mälardalsgotik. Den nordeuropeiska tegelgotiken utgick från Hansastaden Lübeck och spreds i slutet av 1200-talet till domkyrkorna i Sverige, som Uppsala och Västerås. Den europeiska kyrkogotiken sammanföll med en renässans för Mariakult, och Mariakyrkan i Sigtuna är en del av denna Mariarenässans. Högaltarskåpet från slutet av 1400-talet har som huvudscen Jesu kröning av Maria till himladrottning – Maria som Gudsmoder. Marias närvaro har i modern tid förstärkts genom Sven-Bertil Svenssons glasmålningar med Mariamotiv i de gotiska fönstren i norra sidokoret med bland andra Marias särskilda kännetecken, rosorna. En vit för renhet, en röd för kärlek och en gyllene för Himladrottningen.

I det tidigare klosterområdet söder om kyrkan står en ek skänkt av Vadstena Pilgrimscentrum i samband med vandringen till klimatmötet i Paris 2015. En örtagård påminner om dominikanbrödernas kunskap om örternas helande kraft. Örter från klosterträdgården sägs fortfarande vara spridda i staden. Kyrkklockorna ringer fyra gånger om dagen varav två för fred (kl 10 och 16).

2 VIBY BY

En unik by för stormän, munkar och torpare

Vi gör en avstickare till Viby by med anor från 1000-talet och spår av tidig kristen bebyggelse. Viby är en Sveriges bäst bevarade byar, en oskiftad klungby, som befolkats av såväl medeltida stormän och munkar som torpare under Venngarns slott.

De åtta gårdarna från 1700- och 1800-tal är knuttimrade med tillhörande

Viby by – plats för stormän och munkar, torpare och författare. Olov Hartman hade sin skrivarstuga i byn.

stall, lada och olika uthus. Viby ägs av staten, är kulturminnesmärkt sedan 1940 och kommunen hyr ut gårdarna. I byn står tiden stilla. Byn har därför använts för filminspelningar, som *Rid i natt* 1942. Arbetarförfattaren Fred Eriksson växte upp i byn och har skildrat miljön i sina romaner. Ett par av husen användes som skrivstuga av prästen och psalmdiktaren Olov Hartman, Sigtunastiftelsens direktor 1947-70. Idag ligger ett sommarkafé i en av gårdarna och det går att besöka Olov Hartmans skrivarstuga.

På 1160-talet anlades ett Cistercienserkloster för munkar i Viby. Munkarna kom från Alvastra, det första Cistercienserklostret i Sverige. Orden grundades 1098 i franska Citeaux av benediktinermunkar och Bernhard av Clairvaux blev den stora förnyaren. Orden präglades av ceremoniell enkelhet och trädgårds- och jordbruksarbete för självförsörjning.

Vibyklostret nämns i det berömda Vibybrevet från 1167, som är den äldsta bevarade originalhandskriften i Sverige, där munkarnas jordinnehav i Viby fastslås i relation till stormansänkan Doter. Brevet är skrivet av kung Knut Eriksson, son till S:t Erik. Under tidig medeltid var det en europeisk tradition att stormän gav jordgåvor till kyrkan. Det speglar en rättslig förändring av markägande från ättens hävd till ett mer stat-

ligt markägande. Munkarna kom att bli kortvariga i Viby och flyttade på 1180-talet till Julitta i Södermanland.

Idag ser vi spår av förmodade klostermurar i backarna bakom norra gården och vi kan se grunden till en romansk kyrka, möjligen en gårdskyrka till stormannagården Venngarn, som klostret kan ha tagit över. Kyrkan från 1150-talet anlades på en befintlig kyrkogård, vilket indikerar en tidi-

Gutefåren i Viby by.

Foto: Malin Lindqvist

gare träkyrka, med en kvinnograv, kanske stormansänkan Doter. Klosterbygget avstannade när munkarna flyttade till Julitta och blev aldrig klart.

Vid murresterna begrundar vi pilgrimens nyckelord enkelhet i Cistercienserordens anda och sjunger inombords med i Olov Hartmans text i medeltidspsalmen 594.

*Giv folken fred, giv själen frid,
i kärlek, Gud, var när oss,
ty hat och avund, split och strid
förskingrar och förtär oss.
Blott du kan dem besegra.*

(Ur Psalm 594 med text: vers 1 Olov Hartman, 1979)

3 GARNSVIKEN

Svearikets viktigaste vattenöverfart

Vi rör oss tillbaka från Vi by och passerar den lilla gården Rosendal. Nedanför gården vid stranden till Garnsviken var under Ingegerds tid ett färjeläge för landets viktigaste vattenöverfart – markerad med en runsten av Fot från ca 1050. Nere vid strandvallen kan vi se stenfundamentet för en trolig färjebrygga, där Ingegerd förmodligen stått och väntat på färjan över sundet mot Norrtil och färd vidare mot Odensala. I Norrtil låg på höjden till vänster sedan 200-talet en gård, som på Ingegerds tid byggts ut till en storgård och var knuten till tidens mäktigaste. Här har hittats mynt och glaspärlor från Konstantinopel samt forntida religiösa föremål som en torshammare i järn och en förgylld brosch med en sköldmö, en kvinnlig krigare. Runstenen och gårdsgravfältet uppe i backen är sonen Styrbjörns åminnelse av fadern Sixten, vilka kan ha bott på storgården i slutet av 1000-talet. Senare under medeltiden togs gården över av det franciskanska gråbrödraklostret i Stockholm.

Sköldmö, en mytologisk kvinnlig krigare, en verklighet under vikingatiden. Fynd från Norrtils storgård. Foto: Ola Myrin/SHM (CC BY)

På 1000-talet, då Sigtuna blev centralort för den nya kungamakten och kristna kyrkan, blev orten för sitt uppehälle beroende av transporter på de långväga handelsvägarna och från det närmaste omlandet. Vattenvägarna var viktigast, men även landvägarna – gång- och ridvägar – hade en viktig roll, vilket den med runstenar märkta vattenförbindelsen över Garnsviken visar. Garnsviken (garn betyder lång) utgjorde under medeltiden gräns mellan Tiundaland i norr och Attundaland i öster och farleden anses fram till 1000-talet ha varit en s.k. ledungsled, där försvaret snabbt kunde mobiliseras från norr med båtar från Uppsala,

Garnsviken från Norrtil mot Sigtuna vid det runstensmärkta färjeläget från Ingegerds tid.

Edeby, Vassunda till innanhavet Lögen, dagens Mälaren. Upplandslagen från 1296 menar att vattenöverfarten österut – Tilesundsbron – var rikets viktigaste.

Tilesundsbron byggdes antagligen på 1100-talet på platsen för nuvarande Färjestadsbron. Tilesundsbron ersattes under medeltiden, men överfarten blev sedan återigen en färjeförbindelse. Färjestadsbron byggdes 1835 som svängbro med en grindvakt, en bro vars granitfästen vi ser när vi passerar mot Til och den tusenåriga runstensvägen via Norrtil mot Odensala.

5 FRANSÅKER

Kvinnokraft – Ingegerds vikingakläder och vikingabåtarnas segel

Ingegerd bar vikingakläder på sin resa österut och vikingabåtarna över Östersjön hade sedan 700-talet segel. Tillverkningen av kläder och segel var ett viktigt kvinnoarbete som ofta utfördes av kvinnliga trälar. En femtedel av vikingatidens befolkning var slavar och ett segel i ull kunde ta ett par år att tillverka.

Sländtrissor från Kiev, fynd i Sigtuna.
Foto: Sigtuna museum

Vikingatidens kläder var ofta i ylle eller linne: en särk närmast kroppen med hosor, över den en hellång kjortel och som finare överplagg en peplos, därtill band och snoddar, smycken och kanske en huvudbonad. Ylle var en klassmarkör och bara de rikaste ägde yllekläder, som tog lång tid att tillverka. Linne, ylle och hampa är de äldsta textila materialen i Sverige och användes fram till mitten av 1800-talet, då de utkonkurrerades av den industriella tillverkningen av bomull. Lin är en gammal kulturväxt som odlats i Sverige ända sedan bondestenåldern för mer än 3500 år sedan.

I Sverige har lin beretts sedan bronsåldern och linnekläder användes under Ingegerds tid.

Foto: Linodlarföreningen i Fransåker

I Fransåker ligger Linodlarföreningen i Stockholms län, som sprider kunskap om lin och linodling med kurser och utställningar. Vi kan se tamfår i det öppna landskap vi rör oss i. Tamfår är ett av de äldsta husdjuren, som rört sig här sedan bronsåldern då befolkningen framförallt livnärde sig på boskapsskötsel. Tamfåret utvecklade spinnbar ull efter att ha varit husdjur i flera tusen år.

6 ODENSALA KYRKA

En uråldrig plats för kult och konst

Vi siktar snart Odensala medeltidskyrka på en höjd. Odensalas medeltida namn var Odinsharg, Odens offeraltare, och var en forntida kultplats. Det fornlämningsrika Odensala tillhör jämte Skepptuna och Lunda de först bebyggda delarna av Sigtuna kommun med rötter i bronsåldern och dagens byar har anor från yngre järnåldern.

Odensala kyrka, byggd på kultplatsen, är en sevärdhet, känd för Albertus Pictors välbevarade medeltida kyrkomålningar. Här fanns tidigare en träkyrka från 1000-talet och stenkyrkan är en romansk salkyrka från slutet av 1100-talet. Den rödmålade klockstapelns är från 1725. I den

Odensala tidigmedeltida kyrka kröner höjden på den forntida kultplatsen.

Foto: Mona Vadén

Jesus och den samariska kvinnan i Odensala kyrkas kor.

Foto: Christer Malmberg

levande kyrkbyn finns en grundskola, som föregicks av en folkskola från 1849 som i sin tur byggde vidare på Husby gamla kyrkskola från 1697. Den nybyggda bygdegården är från 2015.

På initiativ av ärkebiskop Jakob Ulfsson, försågs kyrkan 1480-1500 med kalkmålningar av mästaren Albertus Pictor. De åttio scenerna, med nytestamentliga scener utmed väggarna och förebådande gammaltestamentliga scener i taket, är hämtade ur Biblia Pauperum, "de fattigas bibel", en kortfattad illustrerad bibel från slutet av 1200-talet som hade stort inflytande på Europas bildkonst. I koret ser vi Jesus möte med den samariska kvinnan vid Jakobs källa och i taket Nådastolen, en symbolisk visualisering av den osynliga treeniga Guden. I västra taket mot orgelläktaren möter vi en under medeltiden mångbottnad Kristussymbol - Enhörningen. Under medeltiden tänkte sig kyrkobesökarna ett heligt rum, där den himmelska verkligheten mötte människan via bild och färg, latinska böner och liturgisk sång, vaxljus och rökelse.

Fredsvandring till Odensala kyrka.

Foto: Mona Vadén

Som ung präst på 1950-talet tjänstgjorde Martin Lönnebo i Odensala kyrka och tog intryck av Albertus Pictors målningar, som han senare skrev om i Pilgrimsbok (2009). 1996 skapade Martin Lönnebo Frälsarkransen, en nutida rosenkrans som påminnelse om Guds närvaro i tillvaron. Frälsarkransens arton pärlor vägleder oss och våra egna böner på Sankta Annaleden. Vi sätter oss i kyrkbänken, ber en bön och låter tystnadens pärla öppna oss för den sakrala konstens tilltal genom tiden.

7 8 STOCKHOLM ARLANDA FLYGPLATS

Sveriges största luftport i Sigtuna

Från Odensala kyrka vandrar vi in i Laggatorps naturreservat norr om Arlanda flygplats. Skogen är uråldrig med över 300 år gamla tallar. På vägen till flygplatsen rundar vi på leden längs Halmsjön vid rullstensåsen och kommer fram till flygledartornet. Tornet är 83 m högt och dess överska del ska påminna om Hugin och Munin, Odens korpar som höll honom uppdaterad om tingens tillstånd i världen. Vid klart väder ses Uppsala domkyrkas torn och Globen i Stockholm. Sidorna av tornet är dekorerade med citat av diktaren och piloten Antoine de Saint-Exupéry.

Arlandas flygledartorn av Gert Wingårdh – Odens korpar Hugin och Munin inhämtar information över det mytiska landskapet.

Arlanda flygplats fick sitt namn från Ärlinghundra härad, i folkmun Arland och ligger i Sigtuna kommun. Det första planet som landade på bana 1 var ett SAS plan Caravelle Viking 1959 och första reguljärturen till New York lyfte 1960, SAS DC-8 Rurik. I sin flygplansflotta har SAS Airbus A350 Ingegerd Viking.

Flygplatsen har ett flertal monument i terminalerna som vittnar om

Havsörnen, Upplands landskapsfågel, seglar över Vidbovägarnas vilda ängsflora. Foto: Ola Jennersten

På vägen genom Laggatorps naturreservat, norr om Arlanda flygplats.

en av de äldsta kulturbygder i Sveariket, som runstenen som hittades ett par km från platsen, rest till minne av en av Ingvar den vittfarnes män i Ingvarståget till Kiev för att förstärka Jaroslavs armé 1036 – 1041, står i terminal 2. På terminal 5 finns en förstoring av kung Olof Skötkonungs mynt med texten 'Olof svearnas konung', som hittades vid mynthuset i den nyanlagda staden Sigtuna omkring år 995.

Gräsyrtorna vid start- och landningsbanorna har inte gödslats sedan starten 1960 och klipps ofta vilket gör att den ursprungliga ängsmarken har bevarats och där trivs flera rödlistade arter som fältgentianan, finnögontrösten, fjärilen bastardsvärmare och salamander. Det finns tre start- och landsbanor och det är vindriktningen som bestämmer vilken bana som ska användas då flygplanen behöver starta och landa i motvind.

Svenska kyrkan Märsta pastorat har en flygplatspräst sedan 30 år på plats för att finnas till för resenärer och personal i vardag, glädje men också i kris. Hjärtats kapell ligger i Skycity och intill finns ett interreligiöst meditationsrum för alla människor, pilgrimer från när och fjärran att finna stillhet i.

9 VIDBO

Vilda flyg och blommor i Vidbo

Av Ola Jennersten, Naturskyddsföreningen i Sigtunabygden

Att vandra längs grusvägarna i Vidbo är spännande. Inte bara för att Arlanda har sina infarter till både bana 1 och 3 strax väster om byn med en lång rad med landande flygplan. Här finns också svenska fågelfaunans största representant, havsörnen, som dessutom är Upplands landskapsfågel. Mitt personliga rekord från arbetsfönstret är 16 havsörnar samtidigt på Norrbyns åker väster om vårt hus. Ormvråk, tornfalk, duv- och sparvhök, brun kärrhök samt tillfälliga besök av röd glada, fjällvråk och blå kärrhök visar att byns omväxlande landskap med en stor djurgård i mitten är attraktivt för våra rovfåglar – och då är det ju tillgången på föda som gäller.

Vägkanterna är ju en vägvandrades närmaste naturscen och numer vår längsta äng när den forna ängsmarken minskat. Idag finns bara några få procent av vad som fanns häromkring för hundra år sedan. Vi inventerade en av våra grusvägar i byn sommaren 2023 som en del av Naturskyddsföreningens projekt Sveriges längsta äng. Resultatet är positivt. Vi hittade inte mindre än 117 olika arter blomväxter, träd, buskar och ormbunkar på en sträcka av ungefär en kilometer. Det betyder att längs vägen finns det gott om föda för de insekter som förser oss med den viktiga ekologiska tjänsten pollination och det alldeles gratis! Nutidens åkerlandskap ger inte pollinatörerna den förmånen eftersom blommande växter är sällsynta bland vete, havre, korn och råg. Växtarter som tjärblomster, strätta, rödklöver, rödklint, prästkrage, blåklockor, fibblor, kråkvicker, backnejlika, gullviva och gökärt växer längs vår grusväg. En av anledningarna till denna rikedom är en förstående lantbrukare som har ansvar för vägskötseln. Hon väntar tillräckligt länge med att slå vägkanterna så att de blommande växterna hinner producera frön. Det tackar naturligtvis också de besökande vildbina inklusive humlorna för.

Vildbina har pollen och nektar som föda för sig själva och sina larver. Ett humlesamhälle är som störst i slutet av juli och om vägkanten klipps då blir livet svårt för kolonins medlemmar. Då kläcks också samhällets

hanar och dess nya drottningar som skall bära ansvaret för nästa års produktion. Andra blombesökare är specifikt ute efter nektar som flygbränsle, så som rov- och vägsteklar samt både sociala och solitära getingar. Skalbaggas humlebagge, guldbagge och myskbock äter proteinrikt pollen för att kunna producera ägg och säkra nästa generation.

Vägkanterna är också boplatser för många av våra vildbin, inte

minst de vägkanter som vetter mot söder. Vildbin gillar värme. Ett tidigare sällsynt bi, svartpälshiet, har fått ett starkt uppsving och är vanligt bland vår grusvägs tjärblomster. Tack vare att den har en lång sugsnabel kan den besöka även djupa blommor som annars är begränsade till långtungade humlors besök. Under juni och juli kan man se de snabba svarta honorna anlända till grävda hål i solbelysta vägkanter. Honornas flygradie är upp mot en kilometer så de är därför tillsammans med långtungade humlor viktiga pollinatörer för landskapets växter med djupa blomsterkalkar.

En stunds studie av en solig vägkant är alltid upplyftande och spännande. Rovsteklar kommer in med sina byten som grävs ner och blir foder för de växande larverna. Många är specialiserade och en av dem bivargen uppskattas inte av alla. Det är nämligen honungsbin som dess larver gillar. Den gracila sandstekeln kommer dragande med stora fjärilslarver. Vägsteklar, som den vackra vargvägstekeln, bjuder sina larver på spindlar.

Grusvägens vägkant är sitt eget ekosystem med många arter, både växter och djur. De flesta drar fördel av den störning som människan åstadkommer genom årlig grässlåtter som förhindrar att kvävegynnade höga gräs tar över och dominerar. Störningen blommar också sand så att de sandlevande insekterna lättare kan bygga sina bon.

Blåklockorna längs Sveriges längsta äng.

10 SKEPPTUNA KYRKA

Landsbygdskyrkan som heligt tecken

Skepptuna medeltidskyrka med sitt utsmyckade torn, reser sig över den småkuperade slätt- och skogsbygden. Uppsala domkyrka var förebilden vid ombyggnaden på 1400-talet.

Ortnamnet Tuna anger en forntida centralort med speciell funktion och socknen har en lång bebyggelsehistoria och rika fornlämningar. Här har kristna människor rört sig sedan 1000-talet, vilket runstenen söder om kyrkan vittnar om. Runstenen minner om Folkbjörn, en bondson från Skepptuna som dog "bland grekerna" och troligen var livvakt hos den bysantinska kejsaren i Konstantinopel – "Gud hjälpe hans ande och själ". Socknen var under medeltiden rik och kyrkan omgärdas av en by, vilket är ovanligt i Uppland.

Skepptuna var länge en levande by och landsbygdskommun. Dansbanan och idrottsplatsen vid Högbro hage, bion i bygdegården, storkommunkören och missionshuset var mötesplatser för bygdens ungdom. 1960-talets strukturomvandlingar med kommunsammanslagningar, nya kommunikationer och industriella satsningar har alltmer brutit upp den levande jordbruksbygden. Kvar står medeltidskyrkorna som stilla heliga tecken.

Skepptuna kyrka från tidigt 1200-tal brann på 1300-talet och återuppbyggdes successivt som salkyrka med ett ståtligt torn. Ett senmedeltida altarskåp från ca 1515 av Brysselmästaren Jan Borman är kyrkans förnämsta inventarium. Skåpet visar scener ur Marias och Jesu liv med Marias och Josefs trolovning som huvudmotiv. Kyrkan var helgad åt det engelska martyrhelgonet Thomas Beckett, ärkebiskop av Canterbury på 1100-talet. Här har tidigare stått en skulptur av honom utförd av Bernt Notke, en av senmedeltidens mest betydande konstnärer i Nordeuropa. Idag finns statyn på Historiska museet, där det också finns en märklig kyrkklocka i brons. Klockan göts på plats i byn 1690 i närheten av ålderdomshemmet, "Klockgropen i Erlandshagen". Kyrkklockor eller "Guds basuner" som de ibland benämns kan höras upp till en mil och har sedan medeltiden kallat människor till helgsmål och gudstjänst, bröllop och begravningar.

Skepptunas ståtliga medeltidskyrka – omslag i Sigtunastiftelsens tidskrift *Vår Lösen* Julnummer 1923. Omslagsmålning: R. Gustafsson

FÖRSAMLINGAR

Sigtuna församling

Mariakyrkan

Tel 08-592 504 54

sigtuna.forsamling@svenskakyrkan.se

www.sigtunaforsamling.se

Märsta pastorat

Odensala kyrka, Hjärtats

kapell Arlanda, Vidbo

kyrka, Skepptuna kyrka

Tel 08-594 408 45

marsta.pastorat@svenskakyrkan.se

www.svenskakyrkan.se/marsta

KOLLEKTIVTRAFIK

www.sl.se

Busslinje 579 (Sigtuna – Märsta – Arlanda)

Busslinje 574 (Märsta – Hova)
hållplatser Odensala kyrka, Vidbo kyrka

ÖVERNATTNING

Sigtuna folkhögskola

Tel 08-592 583 00

Med STF vandrarhem

info@sigtunafolkhogskola.se

www.sigtunafolkhogskola.se

Sigtunastiftelsen

Med gästhem och retreatgård

Tel 08-592 589 00

info@sigtunastiftelsen.se

www.sigtunastiftelsen.se

Herresta lada

Tel 070-201 14 30

info@herrestalada.com

www.herrestalada.com

Skepptuna prästgård

Läger och kursgård

Tel 08-594 408 40

marsta.pastorat@svenskakyrkan.se

www.svenskakyrkan.se/marsta

KOMMUNAL INFORMATION

Destination Sigtuna

Tel 08-594 806 50

info@destinationsigtuna.se

www.destinationsigtuna.se

ETAPP 2 ÖST

Skepptuna kyrka – Sparren – Finsta

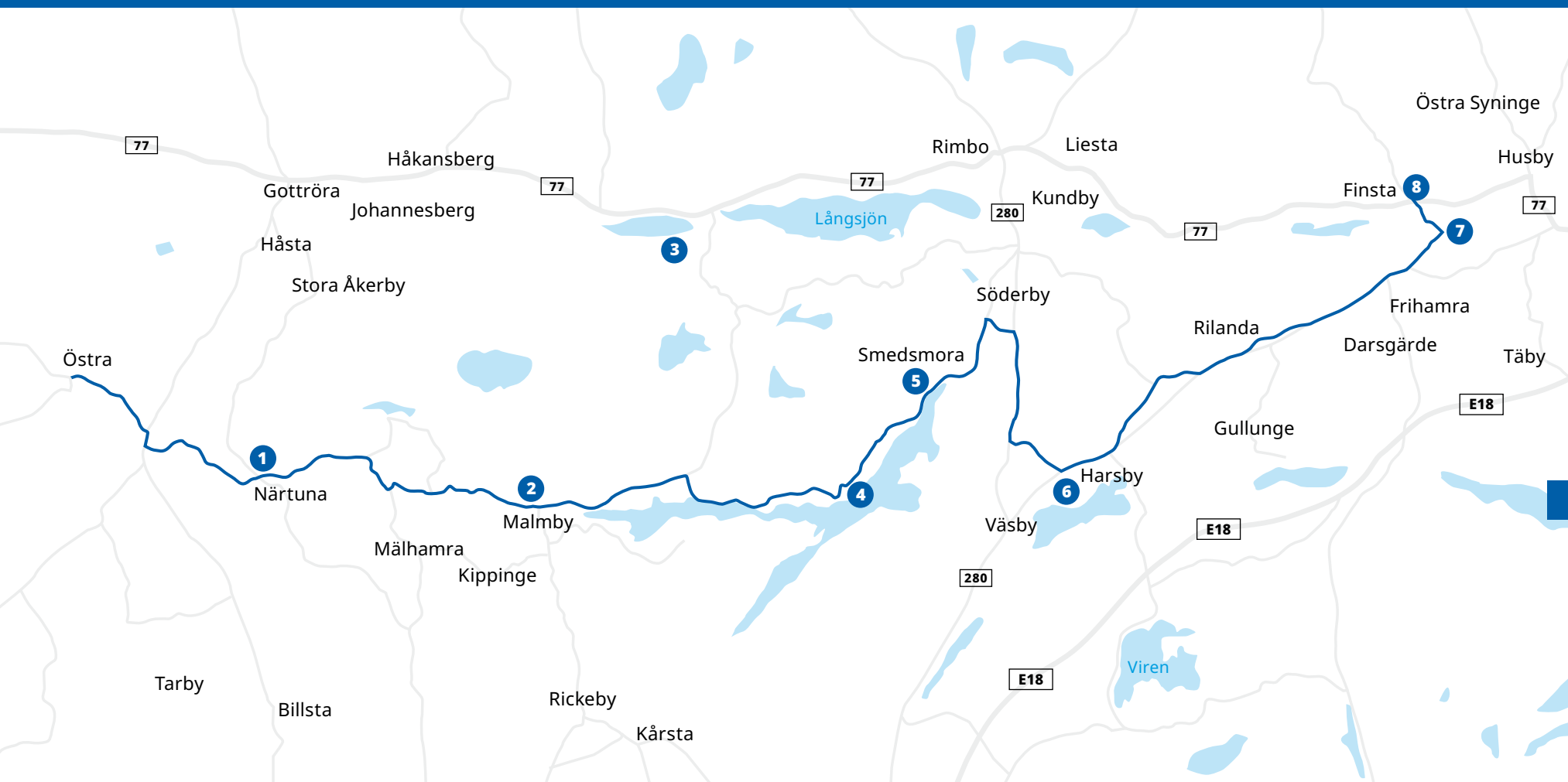
Längd: 33 km | Karta: s 36 | Praktisk info: s 50

Vi rör oss i det forntida Upplands viktiga centralbygder med rötter i bronsåldern. Vid Närtuna och Malmby fanns en bosättning under 2000 år. Frukthetsskult utövades i trakten. Bygden består av ett kuperat skogslandskap med odlingsmark och sjöar som var forntida vattenleder från havet. Sin forna betydelse fick området genom dessa vattendrag som var förutsättningen för dåtidens handel där samernas varor var attraktiva. Under tidig medeltid uppfördes de kyrkor vi passerar, Närtuna, Rö och Skederid, i närheten av vattenlederna.

Malmbykorset, med sin ståtliga runsten och folkskola från 1850-talet, utgjorde knutpunkt i det fornlämningsrika området mot sjön Sparren. Naturen vid Sparren har skildrats av författaren och konstnären Gunnar Brusewitz. Genom en avstickare till fredsplatserna Svartbäcksgården, en kväkargård, och Johannesbacken, Gunnel Vallquists hem, finns möjligheter till logi en dagstur från Skepptuna.

Från östra Sparren tar vi oss via väg 280 till Rö, en liten socken med rötter i bronsåldern med en tidstypisk medeltidskyrka. Från Rö tar vi oss Gamla Norrtäljevägen mot Heliga Birgittas barndomsgård Finsta och Skederids kyrka, en av det medeltida Upplands viktigaste pilgrimsplatser jämte Uppsala och Sigtuna. Heliga Birgittas föräldrar ägde flera gårdar i Uppland, däribland Finsta och Skällnora gård i Fresta. Hon kan ha fötts i endera av dem, men enligt den medeltida pilgrimstraditionen är hon förknippad med Finsta.

Under etappen anar vi en kvinnlig fredslinje från Emilia Fogelklou och Gunnel Vallquist på 1900-talet, via Heliga Birgitta och S:t Brigid under medeltiden ner mot en mer kvinnoorienterad forntid.

1 Närtuna kyrka, s 39	6 Rö kyrka, s 45
2 Malmby gravfält och runsten, s 40	7 Skederids kyrka, s 47
3 Svartbäcksgården, s 43	8 Finsta Heliga Birgittas bönegrotta, s 47
4 Lisinge gård, s 44	
5 Naturminne – ett 8 meter högt flyttblock från istiden.
Sällsynta havtornsbuskar intill.	

0 1 km 2 km 3 km

Sjön Sparren var i forntiden en del av vattenleden Penningbyleden från Närtuna till havet.

Havsvikarnas landskap

Uppland steg upp ur havet. Det som vi idag kallar Uppland var en del av Östersjöns innanhav när inlandsisen drog sig undan norrut för drygt tiotusen år sedan. Under bondestenåldern för 6 000 till 4 000 år sedan, då jordbruket infördes i Skandinavien, var Uppland skärgård. Nomadiserande folk som livnärde sig på boskapsskötsel kom västerifrån under bronsåldern 1500–500 f.Kr. Under järnåldern 500 f.Kr. till 1050 e.Kr. etablerades bosättningar där människor livnärde sig på jordbruk och djurhållning, vars forntida spår är synliga i landskapet. Boplatser byggdes under bronsåldern och äldre järnålder på höjder i det uppländska sprickdalslandskapet och under yngre järnåldern på moränrika höjder nära bördiga dalgångar vid havsvikar.

Området har haft vida internationella kontakter genom sitt strategiska läge vid vattenlederna och här skapades forntida centralbygder – Svealand, där under vikingatiden Gamla Uppsala och senare Sigtuna – Guds stad – blev viktiga kult- och handelsplatser.

När Ingegerd 1019 begav sig österut mot Novgorod fanns genom landhöjningen bara spår kvar av forntidens havsvikar och segelleder mot havet: “Sjuhundraleden” från Gottröra, Rimbo, Finsta till Norrtälje; “Penningbyleden” från Närtuna, Sparren, Rö till Länna; “Teljeleden” mellan Rö och Finsta; och “Långhundraleden” från Gamla Uppsala och Mora stenar till Husby-Långhundra, Skepptuna, Närtuna mot Trälhavet vid Österåker. Vattenlederna var på Ingegerds tid inte farbara längre än till Närtuna (“Långhundraleden”) och Husby (“Sjuhundraleden”).

1 NÄRTUNA KYRKA

Forntida centralort för handel och kult

Närtuna var under vikingatiden en viktig marknadsplats med folklands-ting vid Gårdesta. Ortnamnet Närtuna (Nerthetunum) kan i förledet antagligen härledas till Njärd, som med Njord var nordiska motsvarigheter till den germanska modergudinnan Nerthus. Närtuna kyrka från sent 1000-tal byggdes troligen vid en tidigare kultplats. Kyrkan byggdes som stavkyrka i trä och från slutet av 1100-talet till 1400-talet byggdes den succesivt om till en senromansk stenkyrka med försvarstorn. Kyrkans yttre har kvar sin medeltidskaraktär medan mycket av inredningen är från 1700-talet. Altaret består av ett stort förgyllt kors med törnekrona från 1797, en symbol för de kristna dygderna tro, hopp och kärlek.

Två särskilda historiska händelser är kopplade till Närtuna kyrka under medeltiden. Den ena händelsen är ett av de mirakel som tillskrivs helgonkungen S:t Erik. Enligt mirakelsamlingen återfick prästkaplanen Ingemund sin talförmåga framför altaret vid syndabekännelsen på S:t Eriks högtidsdag. Den andra händelsen rör Sveriges enda kända dömda kättare, Botulf från Gottröra. Han blev upptäckt under ärkebiskopens visitation i Närtuna kyrka 1310, då han enligt menigheten hade förnekat att brödet och vinet förvandlades till Kristi kropp under nattvarden. Botulf förhördes av Israel Erlandsson och dömdes enligt Upplandslagens kyrkobalk för kätteri varefter han överlämnades till den världsliga makten och fick fängelse.

När Långhundraleden fram till Närtuna inte längre var farbar på medeltiden på grund av landhöjningen förlorade området sin betydelse. Under 1800-talet dikades marken ut till den odlingsbygd vi ser idag. Numera återskapas våtmark i området av klimatskäl. Vi erinrar oss att våtmarker under forntiden ansågs vara nära gudarna och brukades som offerplatser.

Tiden står stilla vid den gamla stenmuren på den fridfulla kyrkogården i Närtuna. Vi har en hänförande utsikt över dalgången där forntidens vattenleder anas genom seklerna.

Närtuna medeltidskyrka vid en tidigare plats för fruktbarkult – med hänförande utsikt över den forntida Långhundraleden.

2 MALMBY

Upplands forntida Birka

Malmby gravfält är i storlek jämförbart med Birkas med tusentals gravar. Här låg en av östra Svealands viktigaste bosättningar i 2000 år, från yngre bronsålder till vikingatid. Gravar var före kristnandet knutna till gården och de döda brändes. Upplands forntida jordbrukskultur byggde på boskapsskötsel och åkerbruk med jakt och fiske som komplement.

I området utövades fruktbarkult, som hade en viktig plats i Mälardalen under yngre bronsåldern. Fruktbarkult förknippades med välbefinn, fred, lust och sexualitet, men också med offer av djur och människor. Denna kult fortsatte delvis i asatron, vikingatidens mer manliga och krigiska gudavärld, där gudar som Tor, Oden och Freja dominerade Gamla Uppsalas kultcentrum.

Den samiska, mer kvinnliga, mytologin – Solens döttrar och söner – nådde Uppland under forn- och medeltiden, då samer kom till marknadsplatserna med päls, horn, kött, hantverk. Då var relationen till samerna mer jämlik och

En rund kvinnograv på Malmby gårdsgravfält – ett gravfält under 2000 år i Birkas storlek.

fredlig, innan en exploaterande relation utvecklades under sen medeltid. I flera uppländska ortnamn kan vi se spår av den samiska närvaron, bl a i Finsta (finnar var namnet på samer).

I Malmbyområdet finns tre offerkällor: Kolsta by, Ubby gärde och Berga gård. I Ubby gärdes källa, "slemöga", offrades mynt åt mörka krafter, som folktron förknippade med vissa källor. Källan i Kolsta by var en kristnad Trefaldighetskälla, där mynt offrades för goda, läkande krafter på Trefaldighetsafton, sju dagar efter Pingstafton.

Ett samiskt knivskaft från Sigtuna – samerna bedrev handel i dessa trakter under Ingegerds tid.

Foto: Sigtuna museum (CC BY 4.0)

Malmby högresta runsten – knutpunkt i den forna centralbygden vid vattenlederna.

Vi anar i dessa trakter den fredliga kvinnolinje som Emilia Fogelklou skrivit fram i Bortom Birgitta (1941). Här fanns den relativt kvinnovänliga Upplandslagen av Birger Persson, Heliga Birgittas pappa, det irländska helgonet S:t Brigid från 400-talet som vördades av Heliga Birgittas mamma i Finsta och gav Birgitta hennes namn. Här fanns också de kvinnliga fornkulturer som hade föregått de mer patriarkala, krigiska kulturerna i stora delar av Europa. För den samiska kulturen är naturen helig, i S:t Brigids kristkeltiska tradition talas om "tunna platser", där Gud upplevs nära, och i östortodox tradition är skapelsen ett sakrament.

Idag är den hotade naturen en gemensam interreligiös angelägenhet och ett av religionernas bidrag är att se naturen som helig med egna rättigheter. Vi ber med Frälsarkransens gröna hemlighetspärla för skapelsens och människans beskydd.

*Tack Gud för gåvan,
universums vackraste stjärna,
den gröna, att älska och vårda.
Tack för gryning och skymning,
jord som doftar, vatten som glittrar,
vind som smeker kinden, sol som värmer den.*

Martin Lönnebo

3 SVARTBÄCKEN

Tystnadens by – fredsplatserna Svartbäcksgården och Johannesbacken

Vi kan göra en avstickare fem kilometer från Sparren på Närtunavägen till två viktiga kristna fredsplatser – Svartbäcksgården och Johannesbacken i Tystnadens by vid Metsjön nära Rimbo.

Svartbäcksgården köptes 1950 av kväkarna och pacifisterna Eivor och Sven Ryberg, som skapade en retreatgård med engelsk förebild. Gunnel Vallquist, översättare och författare, köpte 1968 tillsammans med vänner tre hus i närheten – Johannesbacken – där ett av husen blev hennes hem 1968–2000. Där samlade hon en ekumenisk grupp – Rimbogruppen – runt en gemensam mässa för kristen enhet som förutsättning för fred. Gunnel Vallquist, som var katolik och akademiledamot, verkade i spåren av Andra vatikankonciliet och Kyrkornas världsråds internationella möte i Uppsala 1968, där kristen enhet, rättvisa och fred lyftes fram. Hon kom att få en nära koppling till Olov Hartman och Sigtunastiftelsen, där hon ofta befann sig, skrev och deltog i olika ekumeniska sammanhang, som kristen djupmeditation.

Svartbäcksgården, kväkarnas retreat- och kursgård för fred. "Fred på jorden och ett fredligt förhållande till jorden hör oupplöstligt samman." Elin Wägner och Elisabeth Tamm.

Foto: Julia Ryberg

Svartbäcksgården är en viktig retreat- och fredsplats för den svenska kväkarrörelsen. Kväkarna etablerades i Sverige 1937 med personligheter som Emilia Fogelklou, Elin Wägner, Per Sundberg och med kopplingar till fredsmiljöer som Birkagården, Fogelstads kvinnliga medborgarskola och Viggbyholmsskolan. Kväkarnas ledord är fred, jämlikhet, enkelhet, sanning och hållbarhet. Fredsarbetet utgår från inre fred, "stillhet och handling", och omfattade tidigt även klimatet. Elin Wägner, Elisabeth Tamm och Emilia Fogelklou stod alla för en fredsanalys där fred på jorden, jämlikhet och fred med jorden hör oupplösligt samman.

Svartbäcksgården erbjuder idag retreatar, kurser och möjlighet till enkel logi och vegetarisk mat.

4 LISINGE GÅRD

Sparrens besjungare i världen – naturskildraren Gunnar Brusewitz

Gunnar Brusewitz var en av Sveriges främsta och även internationellt uppmärksammas naturskildrare. Han bodde stora delar av sitt liv i området runt sjön Sparren, från mitten av 50-talet på gården Fågelsången och från 70-talet till sin död 2004 på rusthållargården Lisinge, som vi passerar vid centrala Sparren. Den gula mangårdsbyggnaden från 1749 ligger vackert vid Sparren med ateljen, en tidigare tvättstuga, vid stranden.

Gunnar Brusewitz gick som ung på kväkarnas Viggbyholmsskolan och studerade sedan på Konstakademin. Han illustrerade och skrev ett 50-tal böcker, ofta med motiv från traktens natur och djurliv med breda kulturhistoriska referenser. Han var i första hand illustratör och sägs ha gjort 20 000 reportageteckningar i Stockholmstidningen. Många har läst hans Fyra årstider från 1970, med ord och bild från dessa vackra trakter genom årstidernas växlingar. Brusewitz verk är ett exempel på hur konst och poesi kan berika vår upplevelse av och förnya vår relation med naturen.

"Sidensvansarna i hundratal välkomnade dom med sina 'himmelskt ringande silverklockor."

Vitsippgläntor i ålderdomligt och sårbart haglandskap mot sjön Sparren.

Akvarellteckning: Gunnar Brusewitz

6 RÖ KYRKA

En pilgrimsort i miniatyr

I Rö, som under bronsåldern var en ö i havet, finns en liten medeltidskyrka från slutet av 1200-talet. Kyrkan är ombyggd i flera omgångar, men har medeltidskaraktären kvar. Klockstapeln har en inbyggd stiglucka, vilken under medeltiden markerade platsens helighet med egen kyrklig rättsordning. Kyrkan är helgad åt S:t Olav och har medeltida målningar och skulpturer av både S:t Olav och S:t Erik samt en tidig engelsk, romansk träskulptur av Maria från 1100-talet, kallad Römadonnan, "en av pärlorna i landets romanska träskulptur". I norra korvalvet finns även kalkmålningar av Heliga Birgitta samt "Anna själv tredje", vars kult var populär i Europa under senmedeltiden.

S:t Erik hade sitt kultcentrum i Uppsala domkyrka, där hans relikskrin bevaras bredvid Heliga Birgittas Finstakor, på platsen för hans dramatiska död 1160, där en källa sprang fram. Kulten spreds bl a med hjälp av Birgittinerorden till Norden, England och Tyskland. Helgonbilder och kult av S:t Olav och S:t Erik förekom ofta tillsammans. Under 1400-talet kom de att få sällskap av Heliga Birgitta och hennes kult i framförallt Vadstena och Finsta. Dessa nordiska helgon finns i Rö kyrka och har framträdande platser i Uppsala domkyrka. Genom besök och gåvor till kyrkan fick pilgrimerna syndernas förlåtelse och helande. Upplands många offer- och Trefaldighetskällor hade enligt legenden sprungit fram på platser som S:t Olav och S:t Erik passerat. Det var en konkret och folklig helgonkult, som knöt an till den förkristna trons riter. Övergången till kristendomen var relativt fredlig i Sverige till skillnad från i övriga Norden. Med den kristna kyrkans ökade makt och en ny nationell kungamakt fick helgonkulten så småningom politisk betydelse.

Rö medeltidskyrka med den enkla Römadonnan kan ses som en kristen pilgrimsplats i miniatyr. Vi rör oss vidare gamla Norrtäljevägen österut, norr om den forntida Teljeleden, förbi den stora fornborgen Gårdstensberget från folkvandringstid, mot Heliga Birgittas barndomsgård Finsta och Skederids kyrka – en viktig pilgrimsplats under 1400-talet.

Rö medeltidskyrka med pilgrimshelgonen S:t Olav, S:t Erik och Heliga Birgitta samt Römadonnan – en pärla i romansk träskulptur.

7 8 SKEDERIDS KYRKA OCH FINSTA

Heliga Birgitta som fredsmäklare

Av biskop Karin Johannesson, Uppsala stift

Heliga Birgitta, även känd som Birgitta av Sverige eller Birgitta Birgersdotter, föddes omkring 1302 och växte upp på Finsta gård i Skederids socken i Uppland. Den medeltida Finsta gård och miljön finns inte kvar men däremot är området med sin natur troligtvis sig likt sedan Birgittas uppväxttid. Enligt gamla berättelser lekte Birgitta som barn bland de stora klippblocken som fanns på gården. En stor spricka vid en av stenarna kallas idag för Birgittas bönegrotta och har blivit en vallfärdsplats. Birgittasystrarna satte upp ett kors vid stenen år 1959 och i närheten finns en staty av den heliga Birgitta. Birgittastigen mellan Birgittakällan och Skederids kyrka invigdes 2022 och är kantad med visdomsord från Birgitta.

Heliga Birgitta i Finsta – staty av Carina Ari.

Skederids kyrka från 1200-talet.

Birgitta kom från en rik och mäktig familj och kunde utan problem komma i kontakt med dåtidens politiska makthavare. Hennes far Birger Persson var lagman i Uppland och hennes mor Ingeborg Bengtsdotter tillhörde kungasläkten Folkungaätten. Birgitta gifte sig med lagmannen och riksrådet Ulf Gudmarsson och flyttade till Ulvåsa i västra Östergötland. Under

sitt liv företog hon flera pilgrimsresor, bland annat till Nidaros (Trondheim), Santiago de Compostela, Jerusalem och Rom. Under sina resor genom Europa erfor hon krig och plundring, något som påverkade henne mycket starkt.

”Där världen föröfts av manlighet, kan den räddas av moderlighet”, skriver Heliga Birgitta efter sin pilgrimsresa genom ett krigshärjat Europa till Santiago de Compostela 1341.

Foto: från Vår Frus Tider, inkunabel från Vadstena klostertryckeri 1495.

Birgittas strävan var att främja fred och försoning. Hon reste på kung Magnus Erikssons uppdrag till olika europeiska hov för att medla i konflikter mellan kungar och nationer. När hon blev änka fortsatte hon sitt engagemang och använde sina andliga visioner för att förespråka fred och moraliskt ansvar. I sina skrifter uppmanar hon ofta olika härskare att följa Guds vilja och sträva efter fred. Hon motsatte sig kyrkans inre sekularisering och påtalade bland annat betydelsen av att påven skulle återvända till Rom från Avignon för att upprätta kyrkans andliga liv. Jesu mor Maria var en förebild för Birgitta genom sin lydnad och ödmjukhet inför Guds vilja. Birgitta inspirerades av Marias tro och strävade efter att efterlikna dessa dygder. Hon erfor att Jesu mor visade sig för henne i visioner och gav henne andlig vägledning och insikt. Birgitta betraktade Marias moderskap som en av de mest betydelsefulla och heliga uppgifterna och framhöll den kärlek och omsorg som Maria visade sin son, Jesus Kristus.

Den orden som Heliga Birgitta grundade, Birgittinerorden, har en stark betoning på fred, välgörenhet och tjänst för andra. Medlemmarna av orden ägnar sig åt att be för fred och engagerar sig i välgörenhetsarbete. Birgitta dog i Rom 1373 och kom att helgonförklaras 1391 av påven Bonifatius IX, vilket gjorde att hennes popularitet både i Sverige och utomlands ökade.

År 1999 utsågs hon till ett av Europas skyddshelgon av påven Johannes Paulus II och hon är idag en av de mest kända svenskarna utomlands.

Den heliga Birgittas budskap om enhet, fred och solidaritet är lika aktuellt idag som på 1300-talet. Bönen, som är inspirerad av hennes uppenbarelser, får vägleda oss på vår pilgrimsvandring genom livet: ”Herre, visa mig din väg och gör mig villig att vandra den.”

Den fembladiga Rosa Rubinigosa - Birgittarosen. Enligt legenden tog Heliga Birgitta med sig rosen till Vadstena. Blommorna doftar ros och bladen doftar äpple när luften är fuktig.

FÖRSAMLINGAR

Roslagens västra pastorat

Närtuna kyrka, Rö kyrka, Skederids kyrka

Tel 0175-748 00

roslagensvastra.pastorat@svenskakyrkan.se

KOLLEKTIVTRAFIK

www.sl.se

Busslinje 646 (Gottröra – Rimbo) ej helger
hållplats Närtuna skola, Malmby, Svart-
bäckens vägsbänk

Busslinje 639 (Rimbo – Danderyd) hållplats
Rö kyrka

Busslinje 677 (Rimbo – Norrtälje) hållplats
Finsta, Skederids kyrka

ÖVERNATTNING

Sparrens bed & breakfast

Tel 070-699 09 41

sparrens.bedandbreakfast@gmail.com

www.sparrens-bedandbreakfast.se

Svartbäcksgården

Retreat och kursgård

Tel 070-920 85 67

svartbacken@kvakare.se

www.kvakare.se

KOMMUNAL INFORMATION

Visit Roslagen

Tel 0767-65 06 60

info@visitroslagen.se

www.roslagen.se

ETAPP 3 ÖST

Finsta – Frötuna kyrka

Längd: 22 km | Karta: s 52 | Praktisk info: s 62

Vi tar oss från Finsta till Husby kungsgård och medeltidskyrka och vidare mot Malsta på den nedlagda järnvägen mellan Länna och Norrtälje. Idag är det en kontemplativ gång- och cykelled, som efter Malsta ansluter till Roslagsleden genom Vigelsjö naturreservat in i Norrtälje.

Järnvägen, invigd 1884, utgjorde en viktig förbindelseled från Uppsala/Stockholm via Rimbo mot Norrtälje. Roslagen blev ett sommarnöje och Norrtälje en kurort. Vi har en vidsträckt utsikt över den gamla odlingsbygden, den forntida havsfjärden Sjuhundraleden.

Rimsjöskogen och Rimsjö naturreservat strax norr om Husby, är dels en i Uppland ovanligt opåverkad naturskog, dels en 4 000 år gammal jordbruksbygd. Vi skyttar sjön Lommaren mot Norrtälje i öster och Husbyån i dalen och anar hur vattenleden under Ingegerds tid gick upp mot Husby-Sjuhundra medeltidskyrka. Området i sydöstra Roslagen var genom sitt goda kommunikationsläge vid Sjuhundraleden, Teljeleden och havet en inflytelserik fornbögd. Medeltida kyrkor som Husby-Sjuhundra, Skederid, Malsta och Frötuna liksom talrika runstenar visar att området kristnades tidigt.

Söder om dagens Norrtälje ligger Frötuna medeltidskyrka, som under forntiden var en viktig kultplats tillägnad Freja och periodvis tingsplats i folklandet Roden. Rävsnäs/Kapellskär på östra Rådmansö och Arholma var de hamnar skeppen under medeltiden anlade innan överfarten österut på Ålandshav. Arholma var troligen hamnen som både vikingen Rurik och Ingegerd seglade ut ifrån. Rurik från Svealand tros ha grundat Kievruket 862 och är stamfader till både storfurste Vladimir, som döptes 988 och kristnade Kievruket, och Jaroslav, som 1019 gifte sig med Ingegerd och tillsammans med henne skapade en guldålder i Kievruket.

- 1 Husby-Sjuhundra kyrka, s 54
- 2 Rimsjöskogens naturreservat, s 56
- 3 Malsta kyrka från 1300-talet vid Malstasjön, tidigare havsvik
- 4 Vigelsjö naturreservat med 200-åriga ekar, strandbad, och campingplats. Skyltade Roslagsleden går här
- 5 Ruriks skepp, s 58
- 6 Frötuna kyrka, s 59

0 1 km 2 km

1 HUSBY

En mytisk kungsgård och tidig medeltida kyrka

Husby-Sjuhundra romanska kyrka är en av Upplands äldsta kyrkor från sent 1100-tal. Den var tidigare en träkyrka, vilket en av de tre runstenarna vid kyrkan vittnar om. Kyrkan var invigd åt S:t Lars, som var diakon och ett tidigt martyrhelgon från Rom. Många kyrkor i Sverige helgades under medeltiden åt S:t Lars, däribland i Sigtuna och Uppsala. Vid kyrkan ligger två skolor, varav den äldsta från 1860-talet tidigare varit klockargård. Kyrkan var troligen gårdskyrka till kungsgården Husby på höjden norr om kyrkan, en välbevarad radby med förkristna rötter, där prästgården låg.

Husabyn var en tidig form av kungsgård ägd av kronan vars avkastning och visthusmagasin blev den rörliga kungamaktens tillfälliga apanage och husrum. Genom kungen och hans fogde var kungsgården centrum för beskattning och myndighetsutövning. Kungsgården i Husby tillhörde Uppsala öd, som var ett samlingsnamn på de tidigmedeltida jordagods som anslagits till kungars försörjning och hov. Enligt Snorre Sturlasson hade Uppsala öd mytologiskt ursprung - det var grundat av Frej, som gav det till Uppsala tempel, vilket Frej också skapat.

De fridlysta gullvivorna blommar i maj-juni, eller "från svalans ankomst till granens blomning" som Carl von Linné skriver.

Den tidiga medeltidskyrkan i Husby-Sjuhundra i det öppna odlingslandskapet - den forntida vattenleden.

2 RIMSJÖSKOGENS NATURRESERVAT

Upplands sista vilda skogar

Naturreservaten Rimsjöskogen och Rimsjö ligger tre kilometer norr om Husby och är dels en gammal opåverkad granblandskog och naturskog, dels ett naturskönt odlingslandskap med ekar och järnåldersgravfält. Rimsjöskogen är fuktig och bördig med intressant flora, som ovanliga orkidéer och kryptogamer. Kryptogamer är bland annat mossor, lava och ormbunksväxter som förökar sig via sporer och inte som de senare frö-spridande blommorna. De är vitala i det naturliga ekosystemet och utgör tillsammans med orkidéer några av jordens äldsta växter sedan 200-300 miljoner år. På grund av värme och torka har granbarkborren angripit skogen på senare år. Många granar har dött och de lämnas därför att döda träd är viktiga för djur, mossor och lavar, ja, för hela den biologiska mångfalden.

Betande kor i ekhagen i Rimsjö naturreservat – en kultiverad natur under 4000 år.

Foto: Jens Flyckt

Bruksbygden några mil norrut med Edsbro bruk och Skebobruk hade sin storhetstid under 1700- och 1800-talet. Brukshantering och jordbruket medförde att stora delar av Upplandsskogarna avverkades. Den skog som numera finns är odlad skog från 1900-talet och den har tagit över lövlundar och äldre naturskog. Dessa odlade skogar är i volym ofta större än tidigare naturskog, men är ömtåligare och kan inte lika bra fånga upp koldioxid och hållbart bevara den biologiska mångfalden. Statligt naturskydd startade 1909 i Sverige, då Europas första nationalparker skapades, bl a Ängsö i Roslagen. Naturreservat började legalt regleras 1964, även om naturreservat funnits sedan 1800-talet. Naturreservaten är till för att bevara värdefulla natur- och djurmiljöer, den biologiska mångfalden och sörja för friluftslivet. Tillsammans med den i Norden unika allemansrätten regleras människans rättigheter och skyldigheter gentemot naturen och en fredlig relation uppmuntras. Idag legaliseras naturens egna rättigheter, inspirerade och understödda av ursprungsbefolkningars och religioners syn på naturen.

Vi tar in både odlingsbygden, där människan sedan järnåldern kultiverat naturen, och den av människan opåverkade, vilda skogens helhet och mångfald. Vi erinrar oss den kristkeltiska, östortodoxa och samiska synen på naturen som helig och vis, och ett gemensamt hem för oss alla. Vi andas djupt och förundras över den skapelse vi människor har att förvalta med vishet.

Den uråldriga orkidén Skogsknipprot finns i den vilda naturskogen Rimsjöskogen.

5 NORRTÄLJE

Kievrusrikets födelse – Ruriks plats i Norrtälje

Vi följer Roslagsleden in i Norrtälje, Roslagens huvudstad, utmed Norrtäljeån mot hamnen med ångbåten SS Norrtälje och Ruriks plats – vårt symboliska slutmål för Sankta Annas pilgrimsled.

Clarence Blums bronsskulptur Ruriks skepp från 1974 – vikingahövdingen Rurik i sitt skepp över havet mot öster, där han grundar Kievrusriket år 862.

Där står bronsskulpturen Ruriks skepp av Clarence Blum från 1974. En bild av vikingahövdingen Rurik ombord på sitt skepp på väg över havet mot öster. Vid Ruriks plats öppnar sig Norrtäljeviken ut mot de tidigmedeltida hamnarna Rävsnäs/Kapellskär på Rådmansö och Arholma. Arholma är medeltidshamnen där troligen såväl vikingen Rurik som Ingegerd anträdde sin färd över Östersjön mot Kievrusriket. Rurik av Novgorod, enligt den Kievskas Nestorskrönikan varjag av rusernas stam (från Roslagen), grundade med sina två bröder Kievrusriket år 862. Det var Ruriks

kungadynasti, en av Europas längsta, som Ingegerd blev en del av 1019 genom giftermålet med Jaroslav.

Vi vandrar genom Societetsparken med restaurang, servering och havsbad ut till Kärleksudden, och blickar utöver Norrtäljeviken med önskan om fred.

Hamnen i Norrtälje, Roslagens huvudstad, med ångbåten S/S Norrtälje – "skärgårdsflottans okrönte drottning" – och Societetsparken.

6 FRÖTUNA KYRKA

Ingegerds resa österut för fred

Vi avslutar vår pilgrimsresa genom att följa Roslagsleden tre kilometer söderut till Frötuna.

Kyrkbyn ligger på västra Rådmansö i Roslagen i en sjörik och kuperad skogsbygd med fornlämningar från sen bronsålder. Socknen ingick under medeltiden i ett skeppslag i folklandet Roden, vilket innebar att man fick rusta fartyg till kungens ledning vid krig. Vid kyrkan låg tidigare en tingsplats som växlade plats med Länna och kunde nås genom en nord-sydlig vattenled som via Kyrksjön förband Sjuhundra och Penningby vattenleder.

Frötuna kyrka uppfördes troligen på en tidigare kultplats tillägnad vikingatidens Freja, bönders och fiskares gudinna vars kult var vanlig i Mälardalen. Kyrkan från sent 1100-tal är en blandning av romanik, gotik samt barock genom en renovering 1756. I kyrkan finns ett S:t Olavs kapell med en kopia av en stor bild av S:t Olav, som idag förvaras på Historiska

Frötuna medeltidskyrka är vackert belägen vid vattnet. Kyrkan är helgad åt S:t Olav – skyddshelgon åt bönder och sjömän - och Ingegerds kärlek.

museet. S:t Olav var bönders och sjömans skyddshelgon, och det fanns under medeltiden ett S:t Olavsgille i socknen.

Nära koret står ett altarskåp med bilden av Den heliga Elisabeth av Thüringen, under medeltiden symbol för kristen välgörenhet. Hon flankeras till vänster av Heliga Birgitta och till höger av Birgittas dotter S:ta Katarina.

Som nutida pilgrimer på Sankta Annaleden ledsagas vi av en av den tidiga medeltidens viktiga kvinnliga personligheter i Europa – Sigtunaprinssessan Ingegerd. Ingegerd blev som Sankta Anna en av den östortodoxa kyrkans viktigaste helgon och Sveriges äldsta. Det skapades ingen kult kring Ingegerd i Sverige, utan pilgrimsålet i Sigtuna under medeltiden var S:t Olofskyrkan. Här i Frötuna kyrka, helgad åt S:t Olav, lämnar Ingegerd symboliskt sin kärlek Olav Haraldsen för sin färd österut till sin trolovade Jaroslav. Med sitt giftermål med Jaroslav befäste hon en fredlig relation mellan Sverige och Kievruksriket och skapade en relativt fredlig guldålder i Kievruksriket.

Målet för Sankta Annas pilgrimsled är inte i första hand hennes och Jaroslavs grav i Kiev eller S:t Olavs grav i Trondheim, utan pilgrimsresan i sig. Vi vandrar i Ingegerds spår för inre och yttre fred: med oss själva, med jorden och med varandra i jämlikhet och enhet - på den gröna pärlan jorden.

Dagens båt från Kapellskär österut.

Valamokloster på ön Valamo i sjön Ladoga. Ingegerd önskade och tog emot staden Staraja Ladoga – Aldeigjuborg, söder om sjön, som bröllopsgåva. Foto: Lena Israelsson

Sofiakatedralen som Ingegerd och Jaroslav lät bygga i Kiev, med Hagia Sofia katedralen i Konstantinopel som förebild. De öppnade staden och riket för grekiska präster, arkitekter, konstnärer och hantverkare.

Skulptur av S:t Olav i Frötuna kyrka från början av 1300-talet. Här är han försedd med krona, yxa och riksäpple och trampar på sitt hedniska jag. Originalen förvaras på Historia museet.

Väggmålning i Sofiakatedralen visar Ingegerd och Jaroslavs döttrar. Vi avslutar resan österut med en ortodox hymn till Ingegerd Irina Sankta Anna: O Anna, Kyivs sköldefru, ditt minne vill vi här och nu med fröjd inför vår Herre Gud, upphöja med allt lovsångsljud.

FÖRSAMLINGAR

Roslagens västra pastorat
Husby-Sjühundra kyrka
 Tel 0175-748 00
 rosagensvastra.pastorat@svenskakyrkan.se
 www.svenskakyrkan.se/rosagens-vastra-pastorat

Roslagens östra pastorat
Malsta kyrka, Frötuna kyrka
 Tel 0176-799 00
 rosagensostra.pastorat@svenskakyrkan.se
 www.svenskakyrkan.se/rosagens-ostra-pastorat

KOLLEKTIVTRAFIK

www.sl.se
 Busslinje 647 (Rimbo – Norrtälje)
 hållplats Finsta
 Busslinje 631 (Norrtälje –

Rådmansö/Kapellskär) hållplats
 Campus Roslagen 1,6 km till
 Frötuna kyrka

BÄTFÄRJOR

Finnlines, Kapellskär – Nådendal
 Finland med eller utan
 cykelfordon.
 Tallink Silja line, Kapellskär
 – Paldiski Estland endast med
 cykelfordon.

Tåg från Finland/Estland vidare
 till Staraja Ladoga.

ÖVERNATTNING

Vandrarhemmet Hvilan
 Norrtälje centrala del
 Tel 0176-133 16
 info@vandrarhemnorrtalje.se
 www.roslagen.se/
 vandrarhemmet-hvilan

Strömsborgs Vilohem
 info@stromsborg.nu
 www.stromsborg.nu

KOMMUNAL INFORMATION

Visit Roslagen
 Tel 0767-65 06 60
 info@visitroslagen.se
 www.roslagen.se

ETAPP 1 VÄST

Mariakyrkan – Skokloster – Biskops Arnö

Längd: 27 km | Karta: s 64 | Praktisk info: s 88

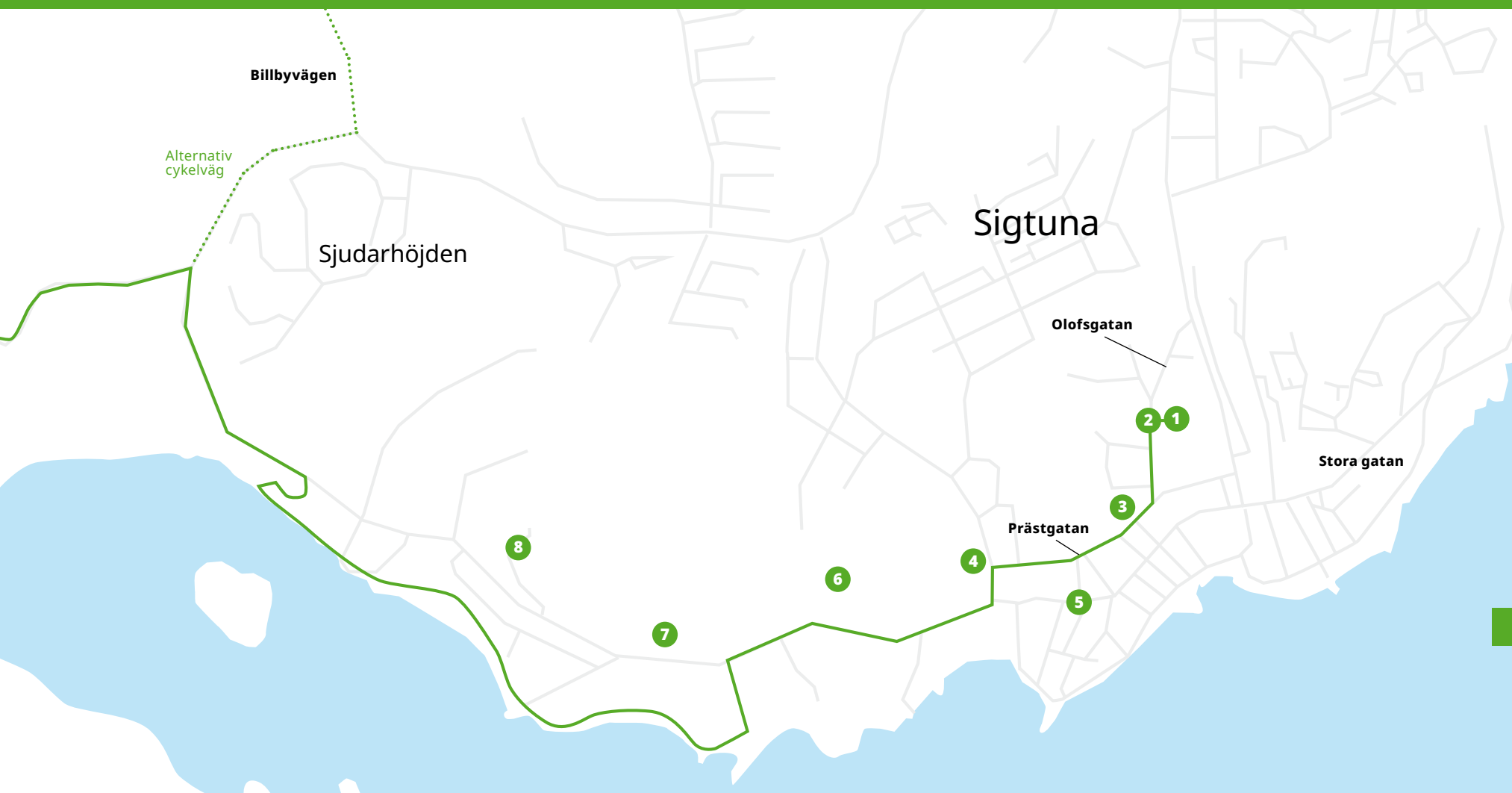
Sträckan mellan Sjudargårdsbadet – Billby gård längs vattnet ca 3 km: endast för vandring. För cyklist försatt på Sjudargårdsvägen och ta vänster in på Billbyvägen. Skokloster, en extra etapp runt Skohalvön.
 Längd: 25 km | Karta: s 64–67

Vår första etapp nordväst mot Östanbäcks kloster utanför Sala och kanske vidare till Trondheim i spåren av S:t Olav, Ingegerds friare, börjar i Mariakyrkan vid ikonerna av Ingegerd S:ta Anna av Novgorod.

Etappen leder oss genom Sigtunas lilla medeltida stad, Svearikets första kristna stad som grundades på 980-talet av Ingegerds farfar Erik Segersäll. Staden, som skulle bli Mälardalens kristna centralort efter att Birka försvann, hade en nyckelroll i Sveriges kristnande och enade till ett rike. Det var här i Sigtuna som Ingegerds far Olof Skötkonung lät uppföra den första myntverkstaden. Sigtuna blev, med sina många kyrkor och runstenar, ett biskopssäte och en stor handelsplats och förbindelsepunkt för öst-västliga handelsleder.

Under vår vandring genom staden får vi se runstenar och ruiner av tre medeltidskyrkor. Läs gärna mer i boken Sigtuna Pilgrimsstad av Claes Göran Guinchard. Längs med vattnet västerut finns de tre kullarna med byggnader som Manfred Björkquist lät uppföra och som gjorde att Sigtuna åter fick ett uppsving under 1900-talet. Längre västerut anar vi Fornsigstuna i Håtuna socken på andra sidan vattnet. Efter idylliska Erikssund får vi lära om Håtunaleken och Varpsundsstenen. I Varpsund kan vi välja att fortsätta till etappens mål Biskops Arnö eller ta en dag extra och vandra på den natursköna Skohalvön, som bjuder på tidig medeltidshistoria med nunnekloster och ett praktfullt slott. En så kallad etapp i etappen.

Följ med på en spännande utfärd!

- 1 Mariakyrkan invigdes 1247 som klosterkyrka till dominikanerkonventet
- 2 S:t Olof(Olav) kyrkoruin, s 68
- 3 S:t Lars kyrkoruin. Kyrkan är från tidig 1100-tal. År 2024 restaurerades de två intilliggande runstenarna samt blommor och äng blev planterade för att visa den forna kyrkans planform.
- 4 S:t Pers kyrkoruin, s 68

- 5 Sigtuna museum, i trädgården lämningar efter en biskopskyrka, s 68
- 6 Sigtunastiftelsen, s 71
- 7 Sigtuna Humanistiska Läroverk SSSL, s 73
- 8 Sigtuna folkhögskola Ingegerdskapell, STF vandrarhem, s 74

0 1 km

- 9** Fornsigtuna, s 75
- 10** Håtuna kyrka, medeltida kyrka invigd på 1100-talet och hade då förbindelse med Mälaren, s 76
- 11** Varpsundsstenen, s 78
- 12** Övergrans kyrka, uppfördes under 1100-talet och tillbyggd flera gånger sedan dess.
- 13** Biskops Arnö, Nordens folkhögskola, vandrarhem, s 84

0 1 km

2 4 5 SIGTUNA

Guds Sigtuna – Situne Dei

På 1100-talet fanns sju kyrkor i den lilla staden Sigtuna. På den tiden var Sigtuna en viktig handelsplats och förbindelsepunkt mellan öst och väst liksom med samerna i norr. Här samsades bronsjutare, smeder, kammakare och skomakare och hit sökte sig också pilgrimer. Gjutformen efter en "pilgrimsmedaljong" som tillverkades i Sigtuna finns ännu bevarad. På medaljongen finns tre kyrkor som pilgrimen kunde besöka under sin vandring i staden.

Pilgrimshänge med tre kyrkor i Sigtuna, tenn/bly. Märket visas på skyltar för att markera den medeltida stadskärnan.

Foto: Gabriel Hildebrand (CC BY 4.0)

Karta över Sigtuna stad på 1100-talet. Teckning av Iwar Andersson, STF årsskrift 1942

Vi följer pilgrimen i spåren och börjar vid Sankt Olofs kyrka, som har anknytning till S:t Olavskulten som var stor i hela Norden vid den här tiden. Den norske vikingen Olav Haraldsson, som i sin ungdom varit Ingegerds friare, passerade troligen Sigtuna på sin väg från Novgorod/Holmgård efter besök hos Ingegerd och hennes make Jaroslav. Olav Haraldsson var på väg tillbaka till Norge, där han efter sin död blev helgonförklarad. Intill kyrkan finns en helig källa invigd till den helige Olavs ära. Hit kom pilgrimerna för att be och fira mässa, få syndernas förlåtelse och läkedom för sina eller anhörigas sjukdomar.

Vi fortsätter längs den gamla processionsvägen, Prästgatan, vidare till nästa kyrka i medaljongen, S:t Pers kyrka. Längs vägen passerar vi S:t Lars kyrkoruin och S:t Nicolaus – den ryska kyrkan (inget synligt spår idag). S:t Pers kyrka, som är kungens kyrka byggd som en fästningskyrka med god uppsikt över Sigtunafjärden, är avbildad i mitten på medaljongen.

Sigtuna blev biskopssäte år 1064. På Sigtuna museums tomt finns lämningar av en biskopsskyrka, en biskops grav med kräkla samt fragment av en praktfull

S:t Olofs (Olavs) ruin, kan ursprungligen ha varit en benediktinsk klosterkatedral och byggd som en symbolisk vallfärd till Trondheim, S:t Olavs grav i Nidarosdomen.

Uppståndelseägget - Kievägget, i målad engobedekor. Foto: Sigtuna museum (CC BY 4.0)

S:t Pers ruin med sitt mäktiga torn, som inspirerade Sigtunastiftelsens torn 1917.

Fynd upphittat i Sigtuna; krucifixer, pärlor, mynt, stadssigill, elfenbenskammar, pilspetsar mm. Foto: Sigtuna museum (CC BY 4.0)

dopfont. Den tidens pilgrimer kom ofta odöpta och biskopskyrkan (den minsta kyrkan på medaljongen) kan vara den första kyrkan som pilgrimen besökte för att ta emot dopet. Man kunde även få en primsigning, en ceremoni som bestod av handpåläggning och tecknande av korset.

Mitt emot museet i Sigtuna Kulturgårds trädgård återfanns Olof Skötkonungs myntverkstad från 995. Här präglades två miljoner silvermynt under 40 år.

Många missionärer konkurrerade om själarna, såväl anglosaxiska och irländska från väster som romersk-katolska via Hamburg-Bremen. De ryska köpmännen firade ortodox mässa i S:t Nicolaus-kyrkan, tillägnad sjöfararnas skyddshelgon. Sverige blev katolskt men den engelska missionens inflytande var stort och har efterlämnat spår i kyrkobyggnader, i runstenarnas utsmyckning och i mönstren på mynten i Sigtuna. På 1100-talet tog Uppsala över biskopssätet och under senare delen av 1200-talet tog Stockholm över som huvudstad. Därmed var Sigtunas första glansperiod över.

6 7 8 DE TRE KULLARNA

Sigtunastiftelsen

Vi fortsätter Stora gatan västerut fram till de tre kullarna där vi först möter Sigtunastiftelsen. Hit kom den unge visionären Manfred Björkquist i början av 1900-talet, under första världskriget, för att skapa en ekumenisk fredsplats för kristen humanism, bildning och dialog. Med arkitekt John Åkerlund stod Sigtunastiftelsen klar 1917, utformad som en kombination av italiensk klostermiljö och svensk Vasaborg. Tornet är inspirerat av S:t Pers kyrkoruins torn. Här skapades en folkhögskola för unga som låg Manfred Björkquist varmt om hjärtat, och ett gästhem öppnades. Det anordnades samtal mellan kyrka, kultur och samhälle om människans värde och samtalen mellan arbetsmarknadens parter lade en grund för svensk arbetsfred. Efter andra världskriget tog Sigtunastiftelsen och Sigtunas skolor emot och vårdade judiska flyktingar från koncentrationslägren.

Sigtunastiftelsens rosengård- som ett ekumeniskt kloster invigt 1917. Foto: Sigtunastiftelsen

Lena Lerviks skulptur "Sophia, visdomen" vakar över entrén till Kryptan. Foto: Sigtunastiftelsen

Kryptan - rum för stillhet och meditation. "Den längsta resan, är resan inåt", citat av Dag Hammarskjöld (1905-1961), vistelsegäst på Sigtunastiftelsen.

Foto: Sigtunastiftelsen

Manfred Björkquist grundade 1940 Nordiska ekumeniska institutet i Sigtuna, som under andra världskriget blev en hemlig sambandscentral för ett nytt demokratiskt och fredligt Tyskland och Europa. Två år senare blev han Stockholms stifts förste biskop, men behöll sitt engagemang för Sigtunastiftelsens ledning livet ut. Hans efterträdare Olov Hartman förnyade från 1947 verksamheten kulturellt genom samarbete med författare, dramatiker, konstnärer, kyrkomusiker, arkitekter och regissörer. Idag är Sigtunastiftelsen en hotell- och konferensanläggning med gediget kulturprogram och gränsöverskridande dialog. Här finns kapell, friluftskyrka, ett stort bibliotek samt ett Refugium för retreat och meditation.

SSHL

Ståtligt som Akropolis i Aten ligger Sigtunaskolan Humanistiska Lärverk, SSHL, på nästa kulle. Det grundades 1926 av Manfred Björkquist och Arvid Bruno och slogs 1980 samman med Sigtunaskolan. Skolan är ett internat med internationell prägel. Här gick kung Carl XVI Gustaf i skola.

Sigtuna folkhögskola

På den tredje kullen ligger Sigtuna folkhögskola, som 1986 flyttades hit från Sigtunastiftelsen. Här finns ett internatboende för olika utbildningar. Skolan driver även konferensverksamhet och har ett vandrarhem anslutet till STF. Kapellet är sedan 2023 invigt som Ingegerds kapell, och här kan man beskåda konstnären Per Anderssons storslagna väggmålningar.

Folkhögskolans rötter sträcker sig tillbaka till den 31 oktober 1917, då den invigdes på Sigtunastiftelsen. Manfred Björkquist startade skolan under beteckningen ”kyrklig folkhögskola” och var den första som använde begreppet rörelseskola. Arbetarrörelsen, nykterhetsrörelsen och olika kristna samfund startade sina folkhögskolor och snart var folkhögskolorna hela folkets skola. Skolans märke är Sigtunarosen i Luthers eget sigill skapat av Manfreds hustru, Ruth Björkquist. Märket delas varje år ut till eleverna med uppmaningen: ”Må Sigtuna tankar du sprida och söka förverkliga dem!”

Ruth och Manfred Björkquist 1913. Foto: Sigtunastiftelsen

9 SIGNHILDSBERG

Fornsigtuna – Fornu Sigtúnir

Sigtuna är en central plats för såväl vikingatiden som kristendomen. Av Fornsigtuna finns inga spår kvar, men här låg sannolikt en kungsgård under vikingatiden. Snorre Sturlason, 1200-talets sagoberättare på Island, berättar i Ynglingasagan att asarna utvandrade från 'Asaland' (Asien) med huvudstaden Asgård. De var inte gudar men besatt märkliga, undergörande egenskaper. Deras ledare Oden blev härskare över Svitjod och tog sin boning i gamla Sigtuna vid Lögen (Mälaren). Kungsgården med tingsplats låg strategiskt och var i bruk till slutet av 900-talet.

Sigtunavikingen.

Foto: Sigtuna museum (CC BY 4.0)

Snorre Sturlason tar även upp forna Sigtuna i "Olav den heliges saga". Han berättar om den norske kungen Olavs härjningståg längs Mälarens stränder på sin färd till Fornsigstuna, där han lät uppföra stenfästen under landgångarna. När staden Sigtuna grundades flyttades kungsgården dit som en markering av den nya tiden. Namnet Fornsigstuna levde kvar till slutet av 1600-talet och ändrades så småningom till Signhildsberg av Åke Rålamb, som byggde den nuvarande herrgården. Namnet är hämtat från den fornnordiska sagan om prins Habor och prinsessan Signhild.

Till våren blommar det fullt av blåsippor i slänten.

10 HÅTUNALEKEN I HÅBO HÄRAD

Minnes idher nakot aff Haatwna leek?

Den ålderdomliga texten är hämtad ur Erikskrönikan, vår äldsta rimkrönika skriven omkring 1320-1330. Minns ni något av Håtunaleken? Orden ringer i mina öron när jag cyklar genom den vackra allén till Håtunaholm och påminner mig om det hemska som hände här för sjuhundra år sedan. Det som elva år senare kom att sluta med ond bråd död på Nyköpingshus i det som har kallats för Nyköpings gästabad.

Håtuna kyrka i gotisk stil.

Forsatt vandring mot Varpsund.

När Magnus Ladulås dog var hans äldste son Birger bara tio år och fick vänta ytterligare fjorton år för att bli Sveriges kung. Två år efter sin kröning förbjöd han sina avundsjuka bröder Erik och Valdemar att vistas på det kungliga slottet i Stockholm utan hans inbjudan. Något som bröderna snart skulle komma att hämnas. Den 29 september 1306 besökte de Birger på kungsgården i Håtuna, där de blev mottagna med en fest. Ett kalas som slutade med att bröderna grep kungen, drottningen, en biskop och ett antal adelsmän, som de med våld förde till Nyköpingshus. Först efter att de hade lovat att dela makten mellan sig släpptes de fria.

Elva år senare bjöd kung Birger bröderna till "försoningsmöte" och fest på Nyköpingshus. Då slottets portar stängdes för natten hade bröderna gått i en fälla som kungen gillrat, och det är nu han ställer den bevingade frågan till sina bröder om de minns "Håtunaleken". Innan de ens hann svara kastades de ner i slottets fängelsehåla, där de svalt ihjäl.

1311 övertog ärkebiskopen kungsgården i Håtuna och bytte ut 1100-talsskyrkans romanska fönsterbågar till de nu spetsigt gotiska. Av Håtuna kungsgård finns idag inga spår men händelserna där och på Nyköpingshus lever kvar i ett spel som framförs varje sommar på Nyköpingshus borggård.

11 VARPSUNDSSTENEN

Gunnlev styrde knarren väl

*De foro manligen fjärran efter guld
och österut gåvo örnen föda.
De dogo söderut i Särkland.*

Vid Varpsund står en tre meter hög runsten på en kulle vid bron över Mälarsundet. Stenen är en av de tjugofem Ingvarsstenar som finns i Uppland, Sörmland och Västmanland. Gemensamt för stenarna är att man på dem nämner namn på män som dött i ett vikingatåg lett av hövdingen Ingvar. En ödesdiger expedition där många dog i Särkland av strider och sjukdomar. Särkland betyder ”saracenernas land”. Ett område vid Kaspiska havet befolkat av muslimer.

Texten ovan är från Ingvarsstenen vid Gripsholms slott och är den som bäst beskriver expeditionen. I tvåhundra år fördes berättelsen vidare i muntlig tradition innan den på 1200-talet nedtecknades av en isländsk munk. I sagan om Ingvar den vittfarne beskrivs han som en yngling i tjugوårsåldern, son till en kungaättling, som år 1036 med trettio knarrar seglade till Gårdarrike. I Kiev besökte han fursteparet Jaroslav och Ingegerd.

Ingvar och männen i hans följe blev kvar där i tre år. Kanske för att hjälpa fursten i striderna mot hans bröder. Vikingarna tjänade ofta som legoknektar i de slaviska länderna. ”Gåvo örnen föda”, som texten lyder på Gripsholmsstenen, betydde att fälla fiender. Tanken på att färdas söderut på floden Dneper och vidare på Volga till Kaspiska havet föddes under vistelsen i Gårdarrike. Om det var guld som hägrade eller hoppet om att finna en ny handelsled, som kunde ge dem ära vid hemkomsten, vet man inte.

De fåtal män som efter fem år kom tillbaka berättade om fantastiska händelser långt bort i öster, men fick också ge anhöriga besked om vad som hänt deras fäder, söner och bröder.

Stenen vid Varpsund restes av sönerna till Gunnlev. ”Han blev dräpt österut med Ingvar. Gud hjälpe deras ande. Han kunde väl styra knarren”. Det kunde han säkert. Men vad hjälpte det?

Varpsundsstenen. De drogo österut.

ETAPP 1 ETAPPEN

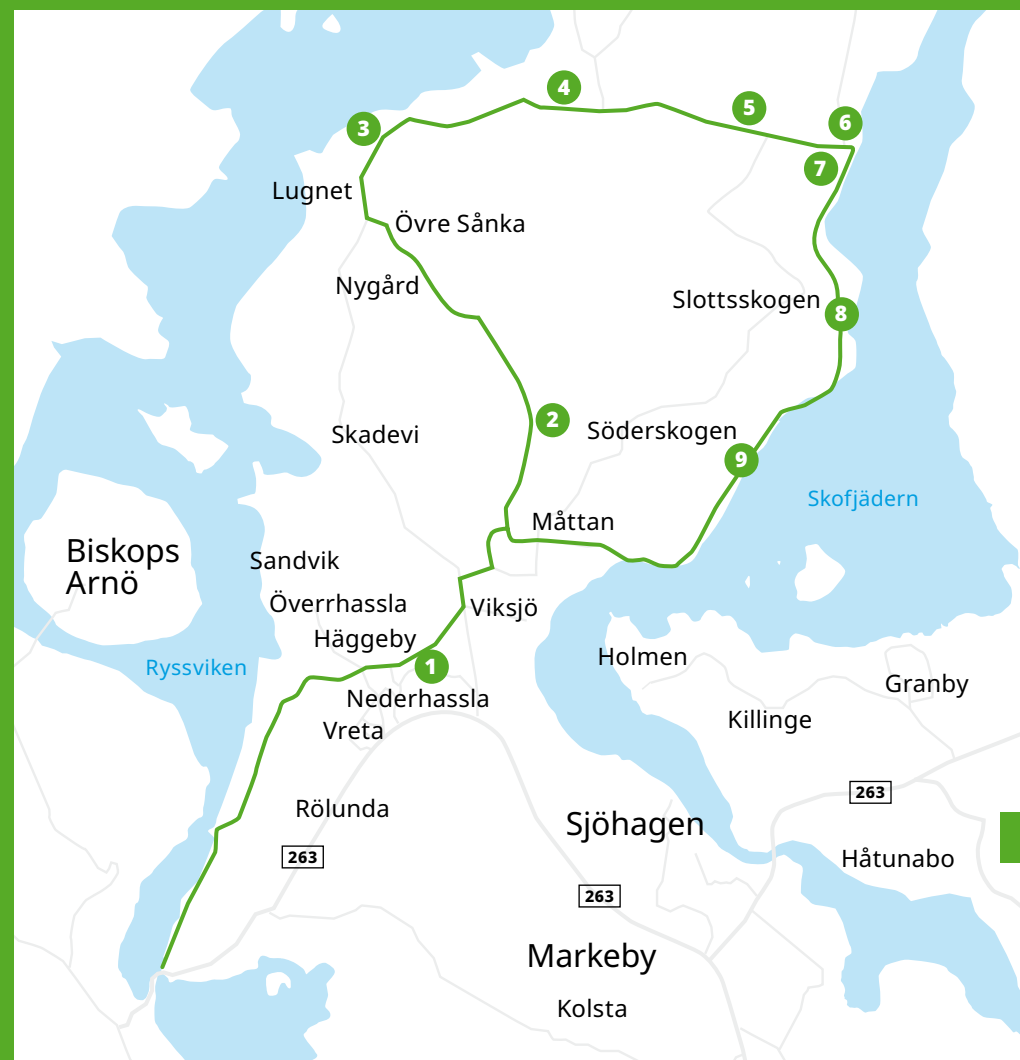
Skohalvön

Längd: 25 km | Praktisk info: s 88

Väl framme vid Varpsund kan man välja att fortsätta till vandrarhemmet på Biskops Arnö folkhögskola, eller att tillbringa en dag på denna vackra halvö i Mälaren. Skohalvön bjuder på tidig medeltidshistoria med kyrkor och nunnekloster, runstenar och ett praktfullt slott. Sko var på medeltiden en ö som låg strategiskt mitt i Mälarens system av vattenvägar.

Vi startar från Varpsundsstenen och vandrar längs vattnet på halvöns västra sida, skyltad Upplandsleden. Efter den gulskimrande Häggeby kyrka går vägen över till Viksjö och Måttan där leden fortsätter på mitten av halvön, genom Skoklosters naturreservat och västerut till vattnet vid campingplatsen Sånka. För att besöka runblocket i Sjusa lämnar vi Upplandsleden och fortsätter på bilvägen och finner stenen en bit in på vänster sida. Vandringen fortsätter på vägen och snart skymtar Skoklosters slott. In på vänster sida av vägen finns ruinerna av nunneklostret vid Flasta. Det är en vacker vy som öppnas, Skoklosters kyrka vid vattnet och den stora äppelträdsparken vid Skoklosters slott.

Bakom Skoklosters kyrka vid vattnet fortsätter den skyltade Upplandsleden tillbaka längs halvöns östra strand med ett par badplatser, längs den glittrande Mälarviken

- 1 Häggeby kyrka byggdes i slutet av 1100-talet och är utbyggd flera gånger.
- 2 Skoklosters naturreservat
- 3 Skokloster camping, Sånka
- 4 Runblocket i Sjusa, s 82
- 5 Flasta kyrkoruin, s 82

- 6 Skoklosters kyrka, s 82
- 7 Skoklosters slott, s 82
- 8 Slottsbadet
- 9 Söderskogens badplats

4 5 6 7 SKOHALVÖN

Skokloster – klostret i Skog

Sko har varit bebott sedan vikingatiden och under medeltiden slog sig flera stormansätter ner här. Vid Sjunga runblock visar en av ätterna att man har anslutit sig till den kristna tron med ett stort kors med inskriften:

Runa lät göra minnesvården efter Spjallbude och efter Sven och efter Andvätt och efter Ragnar, hennes och Helges söner, och Sigrid efter Spjallbude, sin man. Han blev död i Holmgård, (Novgorod), i Olavskyrkan. Öpir ristade runorna.

Sveriges kung på 1200-talet, Knut den långa, ägde mark på ön och bjöd in cisterciensernunnorna från Byarums kloster i Småland att starta ett kloster med den stora gråstenskyrkan i Flasta som klosterkyrka. Efter en omfattande brand 1297 övergavs kyrkan och den nya tegelbyggda Skoklosters kyrka invigdes år 1300. Mälarens vattennivå var högre på den tiden och det var lätt att sjövägen nå Mariakyrkan i Sigtuna som är byggd i samma stil. Runstenen med ryttarbilderna bakom kyrkan är från 1000-talet och har troligen stått vid Flasta från början. Skokloster betyder 'klostret i Skog' på medeltidssvenska.

"Fiskar kan inte drunkna,
fåglar kan inte falla
i skyn... Hur kan jag
motstå min natur som
söker enhet med Gud?"
Mechtild av Magdeburg,
(1207 – ca 1282),
cisterciensernunna och
mystiker från Tyskland.

Skoklosters kyrka vid de vackra lindträden.

Idag är Skoklosters kyrka en aktiv församlingskyrka och har den gulmålade Sjövillan som församlingshem med café på somrarna. Inne i kyrkan kan man se de fyra apostlarna, gipsskulpturer i manshöjd skänkta av Karl XIV Johan på 1840-talet. Kyrkan är en vacker plats för stillhet och bön, med gudstjänst varje söndag.

Det praktfulla slottet byggdes på 1600-talet. Generalmajor Carl Gustaf Wrangel kom hem från Tyskland efter trettioåriga kriget och lät starta slottsbygget, men det var ännu inte färdigt invändigt vid hans död 1676. Slottet ägs av den svenska staten sedan 1967. I slottsparken med sina över tvåhundra äppelträd får vi välbehövlig vila och samtidigt en påminnelse om klostrens arbete med trädgårdar och äppelodlingar i Sverige på 1100-talet.

12 ÖVERGRAN I HÄBO HÄRAD

Lars Hård i trägudars land

Bakom bygdegården mitt emot Övergrans kyrka ligger ett litet museum över författaren Jan Fridegård som växte upp på gården Katrinedal några hundra meter därifrån. Johan Fridolf Johansson (kallad Fride) var född

1897 på Hjulsta gård utanför Enköping. Där bodde och arbetade föräldrarna som statare.

En statare var en lantarbetare som fick större delen av sin lön in natura, så kallad stat. Ett kontrakt på ett år förband jordägaren att, förutom en mindre summa i kontanter, förse stataren med bostad. Ett rum och kök oavsett hur stor familjen var. Mat i form av spannmål, ärtor, skummad mjölk och sill. Dåliga bostäder gjorde att statarna ofta flyttade då kontraktet löpt ut. I slutet av oktober hade stataren en vecka på sig (slankveckan) att söka sig en ny arbetsgivare och en ny bostad.

Sex år gammal flyttade Jan med sin familj till Katrinedals gård i Övergran. Självbiografen Jag Lars Hård skrevs 1935 och skildrar livet som statare på gården. Fem år tidigare hade han tagit sig släktnamnet Fridegård. Böckerna om Lars Hård delade kritikerna i två läger. Många tyckte att den var alldeles för rå, medan andra uppskattade att den avslöjade orättvisor i samhället. Debatten i tidningarna fick namnet ”Fridegårdsfejden”.

Först 1945 fick statarna avtalsenliga löner och åtta timmars arbetsdag. Då hade de slavlika arbetsvillkoren varit i bruk i över tvåhundra år. Efter böckerna om Lars Hård kom, med några års mellanrum, romanerna Trägudarsland, Gryningsfolket och Offerrök, som berättar om livet för trälen Holme och hans hustru Ausi. Om sitt intresse för forntiden har Jan Fridegård sagt att ”som pojke fick jag inte någon hjärtklappning när jag läste om vikingar, men ordet träl gav ett underligt eko. Jag hade väl nån sorts socialt väderkorn, nån sorts klassinstinkt redan då”.

13 BISKOPS ARNÖ

Hela Norden på en ö i Mälaren

På Biskops Arnö ställer jag cykeln och går till biskopseken som står ett par hundra meter vid vägen bakom folkhögskolan. Med vördnad närmar jag mig detta mäktiga väsen med över sju meters omkrets, trädet som började spira och gro vid den tid då Erik av Pommern var kung i Sverige och ärkebiskopen på ön predikade den katolska läran. Det vill säga för snart sexhundra år sedan.

Biskopseken snart 600 år gammal.

Men allt började redan på 1280-talet när kyrkan i Uppsala köpte gården på Arnö. För att skilja på det Arnö i Mälaren, som ligger mitt emot Grönsö slott, började man nu kalla ön för Biskops Arnö. Avsikten med köpet av ön kan ha varit att här bygga en borg för att försvara vattenleden till Uppsala men den blev aldrig befäst. Istället blev den ett sommarresidens för ärkebiskoparna och deras tillflyktsort då pesten härjade i Uppsala. I 240 år var Biskops Arnö tjänstebostad för 18 ärkebiskopar.

Efter reformationen 1527 jagade Gustav Vasa iväg den siste biskopen Jakob Ulvsson till ett kloster i Mariefred för att själv kunna bo i borgen när det passade. På 1600-talet övergick Biskops Arnö till adeln. I Erik Dahlberg Suecia Antiqua talas det om det ståtliga De la Gardieska palatset. Vid reduktionen återlämnades ön till staten och blev nu boställe för översten vid livregementet till häst. På 1700-talet förstördes palatset och den nuvarande herrgården byggdes.

Biskops Arnö Nordens folkhögskolas huvudbyggnad.

Svärdsliljorna står i parad längs den lilla grusbron över till ön.

Idag är Biskops Arnö ett statligt byggnadsminne och förvaltas av Statens Fastighetsverk. 1956 fick Föreningen Norden disponera lokalerna där de sedan 1958 bedriver sin folkhögskola. De populära skrivarkurserna har i decennier skolat författare, kritiker, litteraturforskare och kulturförmedlare från hela Norden med bland andra Nobels litteraturpristagare 2023, Jon Fosse.

Utanför den nya skolbyggnaden vajar flaggorna från Nordens alla nio kulturgeografiska områden och innanför finns ett imponerande bibliotek med 40 000 volymer representerande alla de nordiska språk som nu talas. Frågan är om Gustav Vasa skulle förstått något av dem?

FÖRSAMLINGAR

Sigtuna församling

Mariakyrkan

Tel 08-592 504 54

sigtuna.forsamling@svenskakyrkan.se

www.sigtunaforsamling.se

Bro församling

Håtuna kyrka

Tel 08-584 808 80

bro.forsamling@svenskakyrkan.se

www.svenskakyrkan.se

/broforsamling

Håbo pastorat, Bålsta

Häggeby kyrka, Skoklosters

kyrka, Övergrans kyrka

Tel 0171-46 80 20

overgran.pastorat@svenskakyrkan.se

www.svenskakyrkan.se/habopastorat

KOLLEKTIVTRAFIK

www.ul.se

Busslinje 579 (Sigtuna – Bålsta)

Från Sigtuna busstation går bussen till Håtuna kyrka, hållplats Kolsta.

Bussen fortsätter till Bålsta, byte för buss 311 till Skokloster eller buss 895 till Biskops Arnö.

ÖVERNATTNING

Sigtuna folkhögskola

Tel 08-592 583 00

Med STF vandrarhem

info@sigtunafolkhogskola.se

Sigtunastiftelsen

Tel 08-592 589 00

Med gästhem och retreatgård

info@sigtunastiftelsen.se

www.sigtunastiftelsen.se

Biskops Arnö Nordens folkhögskola

Tel 0171-826 89

Vandrarhem öppet delar av

sommaren, övrig tid under

läsåret Bed & Breakfast

vandrarhem@biskopsarno.se

www.biskopsarno.se

KOMMUNAL INFORMATION

Destination Sigtuna

Tel 08-594 806 50

info@destinationsigtuna.se

www.destinationsigtuna.se

ETAPP 2 VÄST

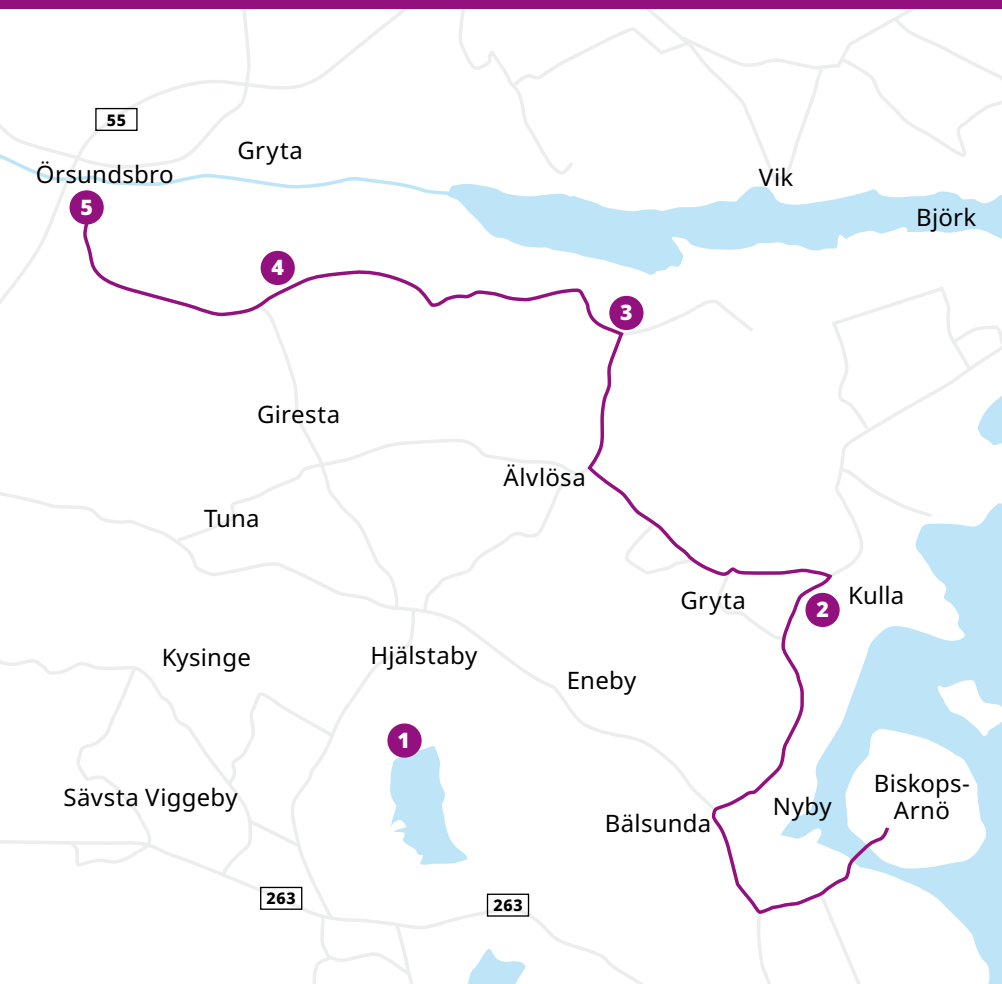
Biskops Arnö – Örsundsbro

Längd: 22 km | Karta: s 90 | Praktisk info: s 97

Vårt mål för denna etapp är Örsundsbro. På vikingatiden passerade här den breda och mäktiga vattenleden Örsundaån som sträckte sig från Dalälven ner mot Hjälstaviken och vidare till Birka och havet. Örsundaån var den pulsåder som förde med sig välstånd till bygderna längs med farleden. Järn fraktades från Bergslagen som fick saltfisk tillbaka. Idag är sträckan mellan Alstasjön och Hjälstaviken våtmark. Om du är fågelintresserad så passa på att besöka Hjälstaviken som är en av Sveriges främsta fågelsjöar.

Leden går inte förbi Hjälstaviken utan vi tar av till höger vid Bälsunda för att undvika en lång och trafikerad sträcka. Vi följer småvägarna till Lagunda församling med sina tio medeltida kyrkor. På denna etapp möter vi tre av kyrkorna som ligger utmed Mälaren, vars vattenyta var sex meter högre på 1100-talet. På vägen mot den första kyrkan, Kulla kyrka, passerar vi grusvägen ner till badplatsen Kullabadet i Mälaren. Därefter kommer vi till naturreservatet Nybylund som har en markerad led till en iordningsställd rastplats vid stranden. En viloplats bland hassel och ek med utsikt över vattnet.

Färden går vidare till Fittja kyrka och Giresta kyrka innan vi når Örsundsbro. Vi börjar med en hälsning från Naturskyddsföreningen om Hjälstavikens bevingade vänner.

- 1 Hjälstavikens naturreservat, ett fågelparadis, s 91
- 2 Kulla kyrka byggdes omkring 1200, socken omnämnd på 1300-talet som Bondekulla för att skilja från Biskopskulla.
- 3 Fittja kyrka ursprungligen från 1200-talet och låg precis vid vattnet på den tiden.
- 4 Giresta kyrka, s 93
- 5 Mariakyrkan och församlingshemmet Kyrkstugan i Lagunda församling, Örsundsbro.

0 1km 2km 3km

1 HJÄLSTAVIKEN

Hjälstavikens bevingade vänner

Av Karin Bernodt, Naturskyddsföreningen i Sigtunabygden

Hjälstaviken är ett naturreservat och ett Natura 2000-område som förvaltas av Länsstyrelsen i Uppsala län. Här finns en av Sveriges finaste fågelsjöar mitt i ett odlingslandskap som har brukats under tusentals år. Nötkreatur har betat runt sjön och gör så fortfarande vilket har skapat en gynnsam miljö för tusentals fåglar av olika arter, bland annat gäss, tranor, andfåglar, vadare, hägrar mm.

Flyttfåglarna över Hjälstaviken, fåglarnas paradis. Foto: Karin Bernodt

Under våren och hösten rastar tusentals flyttfåglar runt sjön och de senaste åren har den i vårt land relativt ovanliga vita ägretthägern ökat i antal. Rovfåglar, som till exempel havsörn, fiskgjuse, kärrhök med flera kan ofta skådas vid besök i Hjälstaviken.

De ovanliga vita ägretthägrarna i viken. Foto: Karin Bernodt

Vid sjöns östra sida reser sig det höga Kvarnberget med en fin utsikt över stora delar av sjön och dess omgivning. Här finns en grillplats där man kan passa på att ta en vilopaus. Nedanför Kvarnberget når man via spänger ut till fågelgömslet för att skåda fåglarna på nära håll. Runt sjön löper en vandringsled, ca 8 km lång, genom vass, hagmarker, till fågeltornet och till Parnassen.

När man vandrar genom vassen skall man hålla utkik efter sångare och med riktig tur kan man få se skäggmesar och kanske även en blåhake. I Parnassen växer gamla ädellövträd och här kan man bland mycket annat skåda mindre hackspett och kattuggla. Fågeltornet når man även via en gångväg från parkeringen i Hårby. Från fågeltornet kan man uppleva en mångfald av fåglar.

Det är en fin upplevelse att på sommaren och hösten få se när tusentals gäss lyfter då havsörnen är under inflygning. Likaså är det fantastiskt att under höstkvällar vid solnedgången få se och höra tranornas inflygning till Hjälstaviken för nattvila samtidigt som gässen flyger ut mot ängarna.

För mer information och föreskrifter för vistelse i naturreservatet hänvisas till länstyrelsen.se

4 GIRESTA KYRKA

Låtom oss ila till den eviga glädjen

Kyrkan i Giresta har anor från 1200-talet men har genom seklerna ständigt byggts om. 1784 hade kyrkan så stora problem med sättningar och sprickbildningar att den helt fick byggas om. Då togs de medeltida valven och pelarna bort för att ge plats åt luftiga trävalv och stora fönster. 1911 totalförstördes den i en brand, men redan tre år senare hade socknen låtit bygga en ny kyrka i medeltida stil. Problemen med sättningar och sprickbildningar i kyrkan fortsatte dock och i slutet av 1980-talet var kyrkan i så dåligt skick att kyrkorådet beslöt att riva den.

Då finansmannen Anders Wall, född i Giresta, fick höra hur illa det var ställt med sin barndomskyrka beslöt han sig för att ta reda på om den gick att rädda. Och visst gick det. 1988 kunde ärkebiskopen återinviga kyrkan som nu också fått en ny orgel och en fantastisk akustik. Anders finansiering av kyrkans totalrenovering var nu början till det som också kom att bli ett stort ekonomiskt stöd till unga musiker. Sedan 1990 har han varje år genom sin musikstiftelse, med ortens namn, gett ett stipendium till två unga musiker på vardera 125 000 kronor. I dag är många av dem världsstjärnor som en gång gett konserter i den lilla landsortskyrkan.

Utanför hemmet på gården i Giresta var det två personer som betydde mycket för Anders. Det var prästen och skolläraren som tidigt hade sett Anders begåvning och som därför ville hjälpa honom in på läroverket i Uppsala. Resten är historia.

Det finns många anledningar till att få ge glädje. För Anders, och för många andra, har det varit av tacksamhet och för att själv få glädjas. ”Låt oss ila till den eviga glädjen” är texten på det språkband som omsluter skeppet i relief ovanför triumfbågen i Giresta kyrka.

Giresta kyrka, en av tio medeltida kyrkor i Lagunda församling.

5 ÖRSUNDSBRO

Sommaren vid ån

Innan den första bron byggdes över grussundet, det vill säga Örsundet, i mitten på tusentalet var Örsundaån en av de viktigaste farlederna för vikingarna. De kunde med sina skepp segla på den då breda floden ända

från Färnebofjärden i norr till Birka i söder och vidare utan hinder ut till havet.

Här startade landshövdingen i Uppsala, Robert von Kraemer, 1850 den första kooperativa handelsföreningen i Sverige. Fjorton år senare infördes näringsfrihet i hela landet. Då bönderna fraktade sina varor med ångbåt såg von Kraemer också till att införa en reguljär ångbåtslinje för passagerare till Stockholm. I dag är den lilla handelsboden ”Kappen” vid hamnen ett museum som visar på dåtidens handel och sjöfart. 1912 fick Örsundsbro en tågstation, då järnvägen mellan Uppsala och Enköping invigdes.

Författaren Erik Asklund skriver i sin bok ”Mormon boy” om pojken Manne som en sommar vistas i Örsundsbro. Manne, författarens alter ego, måste motvilligt lämna gänget på söder i Stockholm för att med ångbåten S/S Upland resa till Örsundsbro, i boken kallat Åsundsbro. Där ska han bo och hjälpa sin äldre far som arbetar på sågen. Manne har långtråkigt och beskriver orten i kapitlet ”Sommaren vid ån” som ”..ett uppländskt stationssamhälle med ångsåg, mejeri, handelsbod, tingshus, garveri och ett missionshus med kvava maldoftande rum.”

På resan har Manne sovit på akterdäck. ”Plötsligt dök något vitt upp i den grå ådimman... Det vita som lyste med glimmande, röda fönster var ett slott. Salnecke slott”. Detta slott byggdes 1642 och är ett av de bäst bevarade 1600-talsslotten i Sverige. Dagens ägare har varsamt renoverat det och visar det gärna om du förbokar tid. I stallet finns ett café som säljer närproducerade delikatesser från gårdarna runt Fjärdhundraland.

Örsundsbro är idag ett servicesamhälle med goda kommunikationer, även om ångbåtarna och järnvägen är ett minne blott. Marknaden vid Mickelsmäss drar varje år till sig tusentals besökare.

Den moderna Mariakyrkan med landets enda digitala altartavla är sedan några år tillbaka centrum och arbetsplats för Lagunda församlings medarbetare. En församling med inte mindre än tio medeltida kyrkor.

Salnecke slott, ett av de bäst bevarade 1600-tals slotten.

FÖRSAMLINGAR

Lagunda församling, Örsundsbro
Tel 0171-46 00 70
lagunda.forsamling@
svenskakyrkan.se
www.svenskakyrkan.se/lagunda

KOLLEKTIVTRAFIK

www.ul.se
Busslinje 895 (Bålsta –
Örsundsbro)
Hållplatser:
Biskops Arnö vägskäl
Hjälstaby, för att besöka
Hjälstavikens Naturresevat
Giresta

ÖVERNATTNING

*Resta gård, ca 7 km från
Örsundsbro*
ekonomi@restagard.se
www.
restagard.se

Tältmöjlighet vid Alstabadet

KOMMUNAL INFORMATION

Enköpings turistbyrå
Tel 0171-62 50 40 turism@
enkoping.se
www.enkoping.se

TIPS

*Fjärdhundraland ekonomisk
förening*
Samlad information
om turistbesöksområde
Fjärdhundraland
www.fjardhundraland.se

ETAPP 3 VÄST

Örsundsbro – Härnevi kyrka

Längd alternativ 1: 34 km (Örsundsbro–runt Alstasjön–Härkeberga–Härnevi) | Längd alternativ 2: 21 km (Örsundsbro–Härkeberga–Härnevi)
Karta: s 100 | Praktisk info: 107

Denna etapp skulle kunna kallas för kyrkornas etapp. Här möter vi Lagunda församlings fyra av tio medeltida kyrkor samt Härkeberga kyrka som tillhör Enköpings pastorat. Vi startar i Örsundsbro som ligger mitt emellan Uppsala och Enköping.

Leden går nästan ett helt varv runt Alstasjön och längs med Örsundaån. Färdas man på cykel är det lätttrampat på de kurviga små vägarna i det öppna landskapet. Om sträckan blir för lång för vandraren finns det förslag på kartan till en alternativ vandring på ca 2 mil.

Från naturreservatet Uvberget ovanför Alstasjön har man en fantastisk vy över dalgångarna. Nere vid sjön ligger Alstabadet med sandstrand och grillplats. På vägen till Nysätra kyrka passerar vi Örsundastenen och Alsta trädgårdar, med trädgårdscafé. Vi svänger med vägen efter kyrkan och kommer till Landsberga gård med butik och café som hör till Biskopskulla socken. Från gården ser man över till vårt nästa stopp, Biskopskulla kyrka och museet tillägnat Erik Jansson, en religiös visionär som på 1800-talet blev pionjär för den stora emigrationen till Amerika.

På vägen till Fröslunda kyrka passerar vi Görlinge med runstenarna och broplatsen som var en del av kungens Eriksgata. Vid Fröslunda kyrka byggdes under pandemin 2020 ett utomhuskapell kallat Andrum som används för gudstjänster, dop, konfirmation, bröllop och begravningar. Lagunda församling har, med sina tio medeltida kyrkor, svårt att hålla kyrkorna öppna men här kan man slå sig ner och andas, med grönskan som vägg och himlen som tak.

Vi färdas vidare i det öppna landskapet mot Härkeberga kyrka, därefter en grusväg till Långtora kyrka innan vi kommer till Härnevi, vårt mål för dagen.

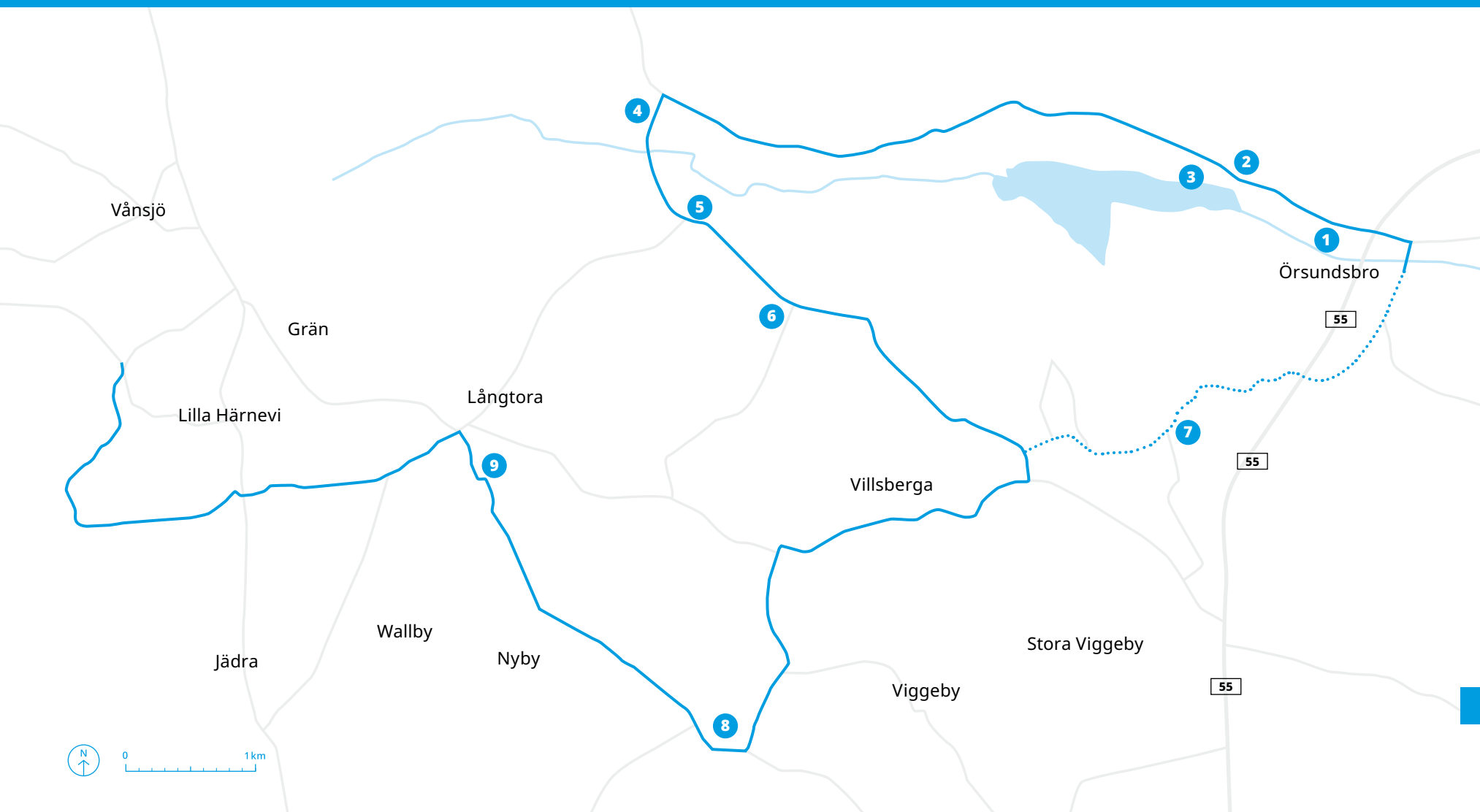
Utsikt över Alstasjön från Uvberget. Här passerade vikingarna förbi på den en gång så mäktiga vattenfarled mot Bergslagen.

5 6 LANDSBERGA GÅRD

Lagunda härad

På vikingatiden tillhörde Lagunda härad kungadömet som hade sitt säte i Gamla Uppsala. Tingsplats låg troligtvis vid dagens gårdsbutik Landsberga gård, med namnet Lagundsberg. På 1300-talet blev Landsberga en kungsgård och blev en tid bostad till ärkebiskopen i Uppsala vilket kom att namnge hela socknen. Kyrkan från 1100-talet fick namnet Biskopskulla kyrka. Kung Magnus Eriksson lär ha bytt bort Lagundsberg 1348 till Heliga Birgittas bror, riddaren Israel Birgersson.

Då folklanden Fjärdhundraland, Attundaland och Tiundaland gick samman blev Fjärdhundraland ett viktigt nytillskott till landskapet Uppland. Nu blev Örsundaån den enda vattenvägen från Dalälvens järn och kopparrika bergslagsområden till Uppsala och Sigtuna.

- 1 Örsundastenen
- 2 Uvbergets naturreservat
- 3 Alsta badet
- 4 Nysätra kyrka, en bibelutgåva från Gustav Vasas tid 1541 finns i kyrkan.

- 5 Landsberga gårdsbutik & café
- 6 Biskopskulla kyrka, kan vara den äldsta kyrkan i Lagunda församling med delar av murarna från 1100-talet.

- 7 Fröslunda kyrka och utomhus kapellet Andrum.
- 8 Härkeberga kyrka med kända Albertus Pictor målningar, s 105

- 9 Långtora kyrka byggdes på 1300-talet men de två runstenarna utanför från 1000-talet vittnar att bygden var befolkad tidigare än så.

Äng av prästkragar vid Nysätra kyrka.

Biskopskulla kyrka.

Vid gamla tingsplatsen Lagundsberg, Landsberga gård, siktar vi Biskopskulla kyrka i fjärran.

BISHOP HILL

Ett Jerusalem på prärien

Mellan Landsberga gård och Biskopskulla kyrka står en skylt som visar vägen till en minnessten över den religiösa sektledaren Erik Jansson som föddes där 1808. Erik är en särpling med religiösa grubblerier som vid tjugotvå års ålder får en kallelse av Gud att sprida det sanna evangeliet. Erik börjar nu gå runt i bygden och predikar i stugorna om hur "Kristus borttager synden från människan och hon blir fri från all syndalust".

Konventikelplakatet, en förordning från 1726 förbjuder lekmän att predika Guds ord och upprepade brott mot förordningen innebär landsförvisning. Erik, som hela tiden har lagen i hälarna, och redan häktats flera gånger har i Alfta i Hälsingland en stor församling som snart inser att de måste emigrera. I ett brev till församlingen skriver en utvandrad Alftabo att han i Amerika funnit landet "likt himmelriket och där rymmes allt sant, gott och fritt". Mellan åren 1846-1854 seglar 1500 "erikjansare" över till kolonin i Nordamerika. Före resan har de sålt allt de ägde, för att efter urkristendomens principer dela allt mellan sig. För många blev livet där en mar-dröm men för andra en möjlighet till ett bättre liv.

Efter många umbäranden har de efter två år byggt bostäder och kyrka. Snart har samhället, döpt till Bishop Hill efter Erik Janssons födelseby Biskopskulla, fått skola, verkstäder och affärer. Som mest bor här tolvhundra emigranter. Erik Jansson som styrt kolonin med järnhand dör 1850 bara fyrtioett år

Mellan Biskopskulla kyrka och Fröslunda kyrka ligger platsen Görlinge med flera runstenar. Här passerade kungen på sin Eriksgata.

Från strand till strand. Målning av Olof Krans (1838-1916).

Fröslunda kyrka med utomhuskapellet
Andrum som alltid är öppet för pilgrimer.

På väg i bondelandskapet mot Härkeberga kyrka.

gammal, skjuten av sin svåger efter en dispyt. Utan ledare glöms snart löf-
tena som skulle göra Bishop Hill till ett "Jerusalem på prärien" och många
av de trogna församlingsborna flyttar därifrån.

I dag är Bishop Hill ett "levande museum" där de tvåhundra invånarna
ömt vårdar den gamla bruksmiljön och de svenska traditionerna. I en av
byggnaderna har ett museum inretts där den självlärd konstnären Olof
Krans (1838-1916) i över hundra naiva målningar skildrat livet i kolonin.

8 HÄRKEBERGA KYRKA

Livshjulet

För människan har hjulet i alla tider varit en symbol för solen och för
livet. På min cykeltur i Fjärdhundraland har jag tagit en paus vid Härke-
berga kaplansgård. På Trögden, någon mil härifrån, har människorna för
sextusen år sedan ristat hjulkors på av inlandsisen slätslipade berghällar.

Kanske är de ett tack till solguden för en rik skörd och för människor-
nas och djurens liv. I kyrkan, ett stenkast längre bort från mig, har Alber-
tus Pictor omkring 1480 målat en bild av en man som med möda klättrar
upp för ett vagnshjul. Då han lyckats kravla sig upp sitter han triumferan-
de grensle över hjulet. Snart ska han dock falla ner till marken, där döden
står och väntar med sin spade i handen. Hjulet är här en symbol för livet
som ständigt är i rörelse och som vi aldrig kan hålla oss fast vid. Motivet
återkommer i snart alla de trettio kyrkor som Albertus Pictor målade i

Livshjulet målat av Albertus Pictor på 1480-talet.

trakterna runt Mälaren vid den här tiden. I Härkeberga kyrka är motivet dock bäst bevarat, då bilderna här aldrig blev överkalkade.

Vilan under gårdens mäktiga vårdträd har gett mig nya krafter att åter grensla min tvåhjulning. Jag cyklar nu genom ett odlingslandskap med gult lysande och doftande rapsfält. Ett område som kristnades för tusen år sedan, men där de gamla gudarna ännu finns kvar i namnen på byarna. Örsundaån, som på vikingatiden var den stora handelsvägen mot öster, slingrar sig som en svart orm ut mot Mälaren. De korsprydda runstenarna vid dikeskanten berättar om seglatser till fjärran stränder där en far, son eller bror blev kvar. På Fjärdhundralandets vida slätter ligger medeltidskyrkorna som vita doppärlor i en frälsarkrans. Pånyttfödd av allt jag ser är jag likt mannen på Albertus Pictors livshjul också redo att bestiga det även om jag vet att jag en dag faller av det.

Vackra trädgårdsblomman Zinnia från Härnevi plantskola & café på vägen till Härnevi kyrka.

Kaplangården vid Härkeberga kyrka.

På grusvägen från Härkeberga kyrka kommer vi till Långtora kyrka från 1300-talet, runsten från 1000-talet.

FÖRSAMLINGAR

Lagunda församling, Örsundsbro
Tel 0171-46 00 70
lagunda.forsamling@svenskakyrkan.se
www.svenskakyrkan.se/lagunda

Enköpings pastorat
Härkeberga kyrka
Tel 0171-257 00
enkoping.pastorat@svenskakyrkan.se
www.svenskakyrkan.se/enkoping

KOLLEKTIVTRAFIK

www.ul.se
Inga busslinjer som trafikerar i stråket där etappen går.
Busslinje 804 (Örsundsbro – Enköping)
Busslinje 225 (Enköping – Fjärdhundra)

ÖVERNATTNING

Rotbrunna häst & kursgård
Tel 070-296 54 10
katarina@rotbrunna.se
www.rotbrunna.se

KOMMUNAL INFORMATION

Enköpings turistbyrå
Tel 0171-62 50 40 turism@enkoping.se
www.enkoping.se

TIPS

Fjärdhundraland ekonomisk förening
Samlad information om turistbesöksområde Fjärdhundraland
www.fjardhundraland.se

ETAPP 4 VÄST

Härnevi kyrka - Fjärdhundra

Längd: 14 km | Karta: s 110 | Praktisk info: s 115

Här har vi ledens kortaste etapp, 14 km. Den följer Fjärdhundralands egen cykelled som är omarkerad.

Vi tar oss från den av Albertus Pictor målade Härnevi kyrka på slingrande grusvägar där den mäktiga Örsundaån rann under vikingatiden. Vi kommer väldigt nära den lilla byn Gästre, som hade en centralt placerad kungsgård vid vikingarnas farled. På senare år har maktkamperna i 1200-talets Fjärdhundraland fått stor uppmärksamhet genom Jan Guillou's fiktiva berättelse om Arn. Där omtalas den historiskt sanna sammandrabbningen vid en plats som kallades Gestilren, som forskningen har kommit fram till är Gästre.

Eftersom vi håller oss på den högra sidan av den hårt trafikerade riksväg 70 är vi mycket nära Frösthults kyrka som ingår i Fjärdhundra församling. Den ligger på andra sidan vägen men vi tar ändå med berättelsen om missionären Johan Jonassons liv och öde i denna trakt på 1600-talet.

Forsby kvarn kafé ligger inbäddad i grönskan precis vid vägskalet. Där kan man svänga vänster för att nå Fjärdhundra samhälle med en livsmedelsaffär, eller fortsätta rakt på och komma in på nästa etapp 5.

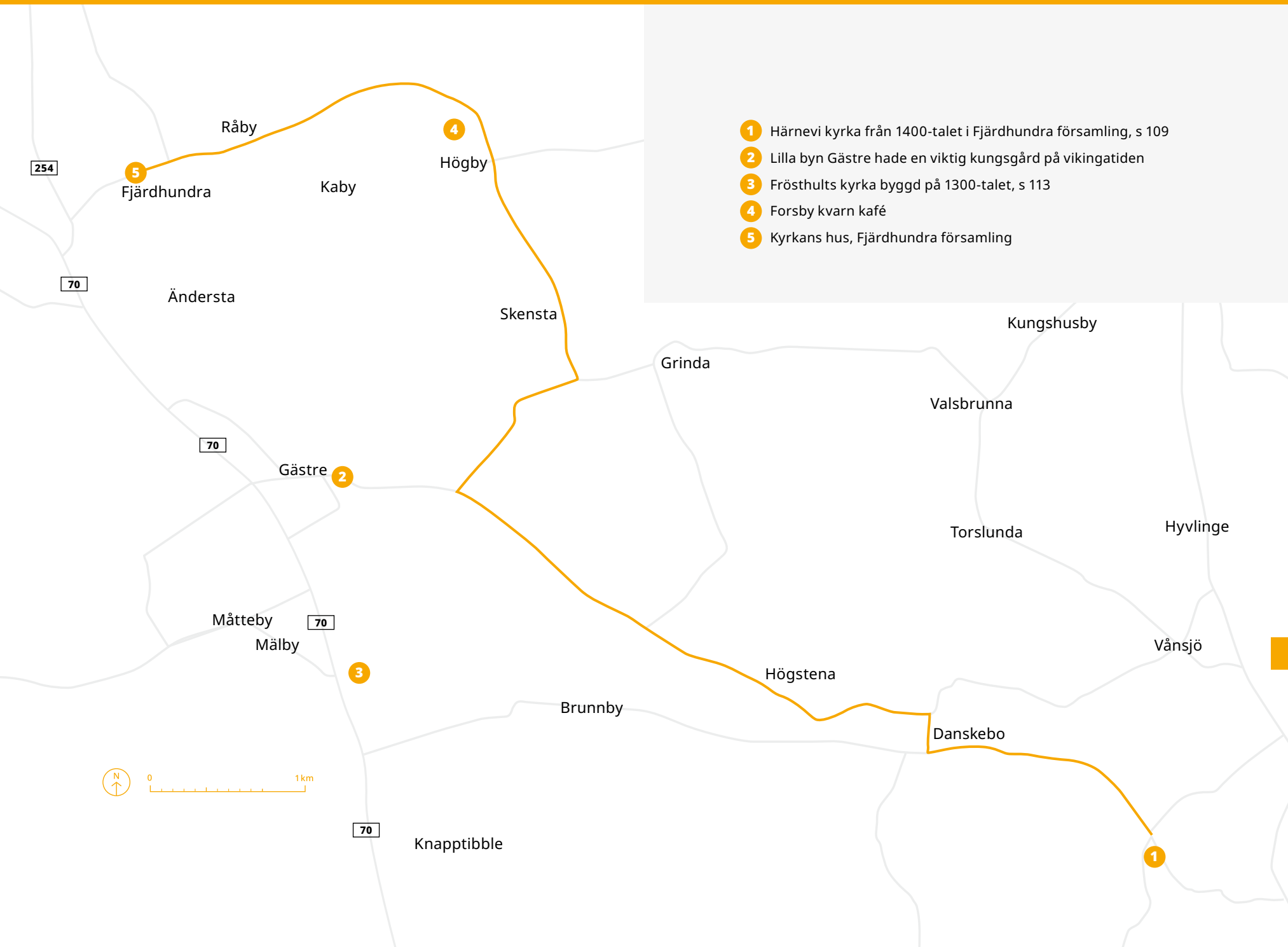
1 HÄRNEVI KYRKA

Han predikade för ögat

När Albrecht Ymmenhausen från den medeltida staden Immenhausen i Tyskland, kom till Sverige är det ingen som vet. Vi vet heller inte när han föddes men att han troligen dog 1509. Här gick han under namnet Albertus Pictoreller Albert Målare men kallades också Albert Pärlstickare, då han även broderade mässhakar och korkåpor. I skrift nämns han första gången 1465, då han fick borgerskap i Arboga. Kanske var det biskop Jakob Ulfsson som vid något besök i Tyskland hade hört talas om den begåvade ynglingen och lockade honom hit. För det var under hans beskydd Albert Målare blev den mest anlitade kyrkomålaren runt Mälardalen i slutet på 1400-talet. Med hjälp av sina gesäller målade han trettio kyrkor under de fyrtio år han var verksam.

Pionblommornas skönhet vid Härnevi kyrka.

1473 gifte han sig med änkan till Johan Målare och övertog hans verkstad i Gamla Stan. Man sade då att han ”konserverat änkan”, vilket på medeltiden var ett vanligt sätt att få borgerskap och få bedriva näringsverksamhet. I slutet på 1400-talet började man slå valv i de medeltida kyrkorna. Då Albertus fått uppdraget att dekorera de vitkalkade väggarna och valven hämtade han ofta motiv från Biblia Pauperum. ”De fattigas bibel” är en bibel från 1200-talet med träsnitt som visar händelser i Gamla testamentet som förebådar Jesu liv. Jona i valfiskens buk är till exempel en liknelse för Jesus tre dagar i dödsriket.

I Härnevi kyrka, där väggar och valv aldrig har blivit övermålade, kan vi se de medeltida kalkmålningarnas ursprungliga lysande och klara färger. Förutom motiven från Gamla testamentet skildrar Albertus här berättelsen om Jesu födelse, från ängeln Gabriels besök hos Maria, till flykten till Egypten.

Albertus Pictors bilder är fyllda av fantasi och humor men också med allvar och eftertänksamhet. Biskop Martin Lönnebo har om hans livsgärning sagt att ”han predikade för ögat”.

På slingrande grusväg genom Fjärdhundraland.

Fjäder av ormvråk.

3 FRÖSTHULTS KYRKA

En god hövding

I Frösthults kyrka, vid riksväg 70 mellan Enköping och Sala, ligger en gravhäll med texten ”Umarsacchiman chintika haking haro ancorop mochi chuki”. Översatt till svenska ”Här vilar en god hövding som dog vid hög ålder”. Den gode hövdingen är kyrkoherden Johannes Jonae Campanius Holmiensis, en klockarson född 1601 i Stockholm med namnet Johan Jonasson.

I Delaware i nordöstra Amerika hade Sverige 1638 grundat kolonin New Sweden. Fyrtioett år gammal följde Campanius med på en expedition till kolonin. Med på resan var också guvernören Johan Printz som av regeringen fått i uppdrag att behandla ”angränsande vilda nationer väl” och undervisa dem så att de ”efter handen må komma uti den sanna kristliga religionen”. Det blev nu Campanius uppgift att missionera bland indianerna. Innan han lärt sig språket fick han med liknelser och gåvor förklara vad Gud och Helig Ande är.

*”Regard heaven as
your father, earth as
your mother and all that
lives as your brothers
and sisters.”*

NATIVE AMERICAN WISDOM

Efter fem år hade han inte omvänt någon av dem till ”den sanna kristeliga religionen”. Trött skrev han till den svenska regeringen och begärde att få komma hem. I Sverige fick han inte det mottagande han hade väntat sig. Istället för en tjänst i hovförsamlingen blev han kyrkoherde i Frösthults kyrka. I bagaget hade han en påbörjad översättning av Luthers katekes till indianspråket lenape, som han gett en grammatik och nya ord. Präst beskrivs som ”dansande hövding” och biskop som ”stordansande hövding”.

1655 förlorade Sverige kolonin i Amerika och ingen intresserade sig längre för hans översättning. Först 1696, tretton år efter hans död, kunde sonsonen Thomas Campanius Holm publicera verket och sända femhundra exemplar till den forna svenska kolonin. 1990 besökte Curtis Zunigha, hövding och chef för The Lenape Center i New York, kyrkan i Frösthult för att där vörda minnet av Campanius. Mannen som gav dem ett skriftspråk.

Kanske var Johan Jonasson en misslyckad missionär men ändå ”en god hövding som dog vid hög ålder”. Han blev åttiotvå år gammal.

FÖRSAMLINGAR

Fjärdhundra församling
Härnevi kyrka, Frösthults kyrka
Tel 0171-257 00
fjardhundra.forsamling@svenska-
kyrka.se
www.svenskakyrkan.se/enkoping/
fjardhundra-forsamling

KOLLEKTIVTRAFIK

www.ul.se
Busslinje 225 (Enköping –
Fjärdhundra – Heby)

ÖVERNATTNING

Gyllene Brunnen glamping
Tel 073-661 30 94
gyllenebrunnen@gmail.com
www.glamping.gyllenebrunnen.se

Forsby kvarn kafé
Bagarstugan uthyres helgvis
Tel 070-228 76 46 Staffan

ibba.andersson@outlook.com
www.forsbykvarnkafe.se

KOMMUNAL INFORMATION

Enköpings turistbyrå
Tel 0171-62 50 40
turism@enkoping.se
www.enkoping.se

TIPS

*Fjärdhundraland ekonomisk
förening*
Samlad information om turistbe-
söksområde Fjärdhundraland
www.fjardhundraland.se

ETAPP 5 VÄST

Fjärdhundra – Kumla kyrkby

Längd alternativ 1: 32 km (Fjärdhundra–Altunakyrka–Kumla kyrkby)

Längd alternativ 2: 20 km (Fjärdhundra–Altunakyrka–Heby)

Karta: s 118 | Praktisk info: s 125

Vid Forsby kvarn fortsätter vi på den lugna grusvägen som mjukt bär fram genom landskapet. Vårt delmål är Altuna kyrka och dess runsten Altunastenen. Efter detta mål skiljer sig leden för den som cyklar och den som vandrar eftersom sträckan till Kumla kyrkby lämpar sig väl för pilgrimscycklisten men blir för lång för vandraren.

Vandraren rekommenderas att fortsätta till Heby och därifrån ta buss eller tåg direkt till Sala. Sträckan är ca 20 km från Forsby kvarn i Högby till Heby. Vägen till Heby går förbi Hårbäcksdalens naturreservat. Här kan man se Örsundaåns djupa ravin från vikingatiden med tjugo meter branta sidor ner mot den idag slingrande ån i ravinens botten. Grönskan är mörk och frodig med en sällsynt flora. Det finns markerade stigar att följa i naturreservatet.

För cycklisten blir det här en lugn och meditativ färd genom skogspartier och öppna landskap till Kumla kyrkby; kyrkan i byn och folkhögskolan som erbjuder pilgrimsboende.

2 ALTUNA KYRKA OCH RUNSTEN

Ett farligt fiskafänge i Fjärdhundra

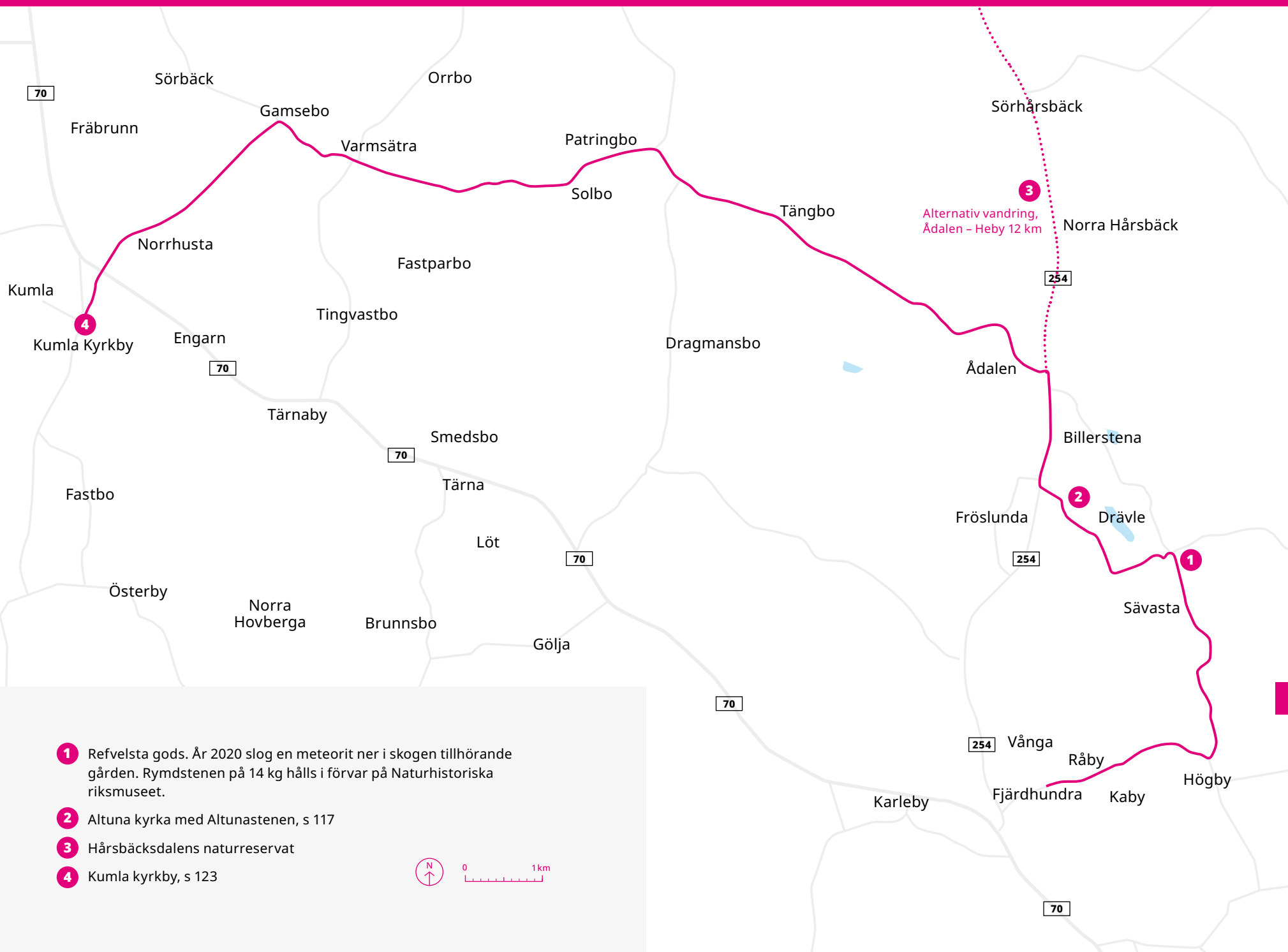
Utanför kyrkan i Altuna står en av Sveriges mest intressanta runstenar. Den upptäcktes först 1918 och var då inmurad och överkalkad i kyrkans gravkor. Stenen är en av få icke kristnade runstenar i trakten runt Fjärdhundra, men ristad ungefär samtidigt som de korsprydda stenarna.

Tre asatroende bröder har rest stenen till minne av sin far och bror. Texten berättar att de blivit innebrända. En tragisk historia som kanske döljer ett mord. Stenen är dock mest känd för den dramatiska bilden av asaguden Tors fiskafänge som runristarna Balle och Frösten skildrat på ena sidan av stenen.

I hemlighet och förklädd besöker Tor jätten Hymer. Oigenkänd bjuder jätten ut Tor på ett fiskafänge. Tor har som bete huggit huvudet av en av Hymers oxar, med avsikt att fånga Midgårds-ormen. Då ormen svalt oxhuvudet och fastnat på kroken börjar en våldsam kamp. Tor tar i så att ena foten går igenom båten, vilket man tydligt kan se på Altunastenen. Hymer, som inte är med på bilden, anar faran och hugger av repet så att Midgårdsormen åter sjunker ner i havet.

Berättelsen om Tors fiskafänge var känd i hela den nordiska världen. Efter tvåhundra år av muntlig tradition får islänningen Snorre Sturlasson höra den och tecknar omkring år 1220 ner den i Eddan.

Ovanför bilden av Tors fiskafänge kan man se en häst med ryttare. Många har påstått att det är Oden, men hans häst hade ju åtta ben. Vem det nu än är, så har Fjärdhundraland använt bilden i sin logga. Hur många runstenar som är inmurade i våra medeltidskyrkor vet ingen, och därför vet vi heller inget om människornas öden, vilkas namn är ristade på de gömda och glömda stenarna. Men vem vet, en dag kanske de kommer fram i ljuset.

- 1** Refvelsta gods. År 2020 slog en meteorit ner i skogen tillhörande gården. Rymdstenen på 14 kg hålls i förvar på Naturhistoriska riksmuseet.
- 2** Altuna kyrka med Altunastenen, s 117
- 3** Hårsbäcksdalens naturreservat
- 4** Kumla kyrkby, s 123

Tors fiskafänge vid Altuna kyrka.

Livets sötma

Skogarna på vikingatiden bestod av ek, lind, ask och lönn och gläntor skapades av betande djur och bökande vildsvin. Ett paradis för honungsbin med örter, blommor, nektar- och pollengivande träd. Av jäst honung och säd gjordes mjöd, vikingatidens festdryck och vaxet användes till bronsjutning. Drycken kunde bestå av vete, lingon/ tranbär, honung och pors.

Adam af Bremen skriver i sin bok om ärkestiftet Hamburgs historia som Sveariket kom att tillhöra på 1000-talet: "Men Sverige är det ymnigaste land uti werlden; thes åkermark är feet och fruchtbar af säd och honung".

Honung kom att förknippas med paradiset i den kommande världen. Seden bjöd att först av allt ge honung till det nyfödda barnet för att garantera att själen förblev kvar i kroppen. I Jesajas profetia 7:14–15: "Så skall då Herren själv giva eder ett tecken: Se, den unga kvinnan skall

Biodling var viktigt. Honung användes i mediciner, till att brygga mjöd och producera vax. Illustration från Aberdeenbestiariet, Skottland 1100-talet.

Äppelblommor har gula ståndare och päronblommorna röda. Bina själva har specialdesignade honungsblåsor för transport av nektar och små korgar på bakbenen för transport av pollen.

varda havande och föda en son och hon skall giva honom namnet Immanuel. Gräddmjölk och honung skall bliva hans mat den tid då han förstår att förkasta vad ont är och utvälja vad gott är.”

Kyrkor och kloster köpte in vax för tillverkning av bivaxljus till mässorna. Det var först på 1600-talet man förstod att det var en bidrottning som styrde bina. År 1582 (i Sverige 1753) introducerades den kalender som vi nu använder av påven Gregorius, som ersättning för påven Julianus äldre kalender som hade kommit i otakt med årstiderna. Det skilde 10 dagar mellan de båda kalendrarna och det diskuterades livligt vilken av dem som var korrekt. På vissa ställen i England trodde man att bina åstadkom ett brummande och surrande ljud på julaften och det uppges att bina följde den julianska kalendern.

Biskop Mikael Mogren
i Kumla kyrka, den
första kyrkan på vår
led i Västerås stift.
Foto: Tommy von Knorring

3 KUMLA KYRKBY

Kumla kyrkby

Av Sture Holmberg, präst i Kumla kyrka och Östanbäcks klostervän

I Kumla församling bor cirka 1500 personer. På gångavstånd från kyrkan ligger Tärna folkhögskola som erbjuder natthärbärge för pilgrimsvandrare. Skolans verksamhet började 1876 i den gamla komministergården, som församlingen upplät gratis. 1880 flyttade skolan in i ett nybyggt skolhus på mark som kyrkan upplåtit mitt ute på ”ett alldeles naket åkerfält. Endast en gammal månggrenig ärevördig tall - platsens vårdträd - gav om icke skugga, dock ett löfte”, skrev skolans förste rektor Teodor Holmberg. Idag är ”åkerfältet” en vacker park med stora träd och tallen finns kvar.

Tärna folkhögskola startade 1876 i prästgården. Foto: Tärna folkhögskola

Samtidigt som skolan startade fick Kumla en egen tågstation, kallad Tärnastation, alldeles nedanför kyrkan. På ett flygfoto över Kumla kyrka från 1950-talet ser man bara några enstaka byggnader söder om kyrkan. Idag finns en hel kyrkby med 60-talet villor. Kyrkbyns utbyggnad började strax innan tågstationen lades ned 1968 och perrongen togs bort. Nu susar tågen förbi i hög fart utan att stanna. Men stanna kan vi göra i kyrkan som beskrivs nedan.

S:t Olavs död i Stiklastad i Norge 1030. Målning i Kumla kyrka av Albertus Pictor på 1400-talet.

Kyrkan i byn

Kumla kyrka började byggas på 1300-talet. Långhus och sakristia stod färdiga under det århundradet, medan valven i långskeppet slogs först under andra hälften av 1400-talet. På 1750-talet kom tornet till.

Kumla kyrka är en av trettiosex kyrkor i Mellansverige som Albertus Pictor har utsmyckat med bilder. Endast sex av dessa kyrkor har inte varit överkalkade. Kumla kyrka är en av dem.

Bara att gå över tröskeln in i kyrkan är en andakt. Hur många tusen människor har genom århundradena funnit kunskap och gudstillbedjan under dessa valv? Samtida händelser och lokala personer finns ofta med i Albertus målningar. Även fantasidjur och andra märkligheter kan förekomma. Tittar vi till vänster i koret i Kumla kyrka där valvbågen går ner i en väggpelare, ser vi en indian. Amerika var inte upptäckt 1482. Målningarna kan också ha kopplingar till händelser utanför den bibliska historien. Uppe till höger i koret finns en målning av S:t Olavs död år 1030 vid Stiklastad. Martyrkonungen Olav (995-1030) förekommer ofta i medeltida målningar i våra kyrkor. Vanligast i någon form av seglats, vådliga och vidlyftiga färder, en livets seglats mot frälsningen. Målningen i Kumla kyrka av Albertus Pictor 1482 blir då avslutningen på den färden och kanske början på en ny... Olav, kristen martyr, nu i saligheten och därmed förebedjare och närvarande för generationer av kristna. Så sammansmälter historisk tid med nutid och framtid i en gudomlig närvaro.

ÖVERNATTNING

Farmor Elsas gårdbageri, café, rum & frukost Altuna
Tel 0733-92 12 99
marie@farmorelsa.se
www.farmorelsa.se

Hårsbäcks bed & breakfast
Tel 070-620 14 30
karin.serrander@telia.com

Tärna folkhögskola i Kumla kyrkby
Tel 0224-583 00
skolexp@tarna.fhsk.se
www.tarna.fhsk.se

FÖRSAMLINGAR

Fjärdhundra församling
Altuna kyrka
Tel 0171-257 00
fjardhundra.forsamling@svenskakyrkan.se
www.svenskakyrkan.se/enkoping/fjardhundra-forsamling

Kumla, Tärna och Kila församlingars pastorat
Kumla kyrka
Tel 0224-42 28 00
kumla.pastorat@svenskakyrkan.se
www.svenskakyrkan.se/kumla

KOLLEKTIVTRAFIK

www.ul.se
Busslinje 225 (Fjärdhundra – Heby)
Hållplats Altuna kyrka
Busslinje 848 (Uppsala – Heby – Sala)
Ingen trafik mot Kumla kyrkby.

KOMMUNAL INFORMATION

Enköpings turistbyrå
Tel 0171-62 50 40 turism@enkoping.se
www.enkoping.se

Destination Sala
Tel 0224-74 78 00
information@sala.se
www.destinationssala.se

TIPS

Fjärdhundraland ekonomisk förening
Samlad information om turistbesöksområde Fjärdhundraland
www.fjardhundraland.se

ETAPP 6 VÄST

Kumla kyrkby – Östanbäcks kloster

Längd: 25 km | Karta: s 128 | Praktisk info: s 139

Denna etapp tar oss först till Sala sockenkyrka med Albertus Pictors målningar, på vägen dit passerar vi Norrby kyrka. Genom Salas charmiga stadspark med små vita broar över Ekebydammen, följer vi Pråmån till Sala Silvergruva. Gustav Vasa kallade gruvan för Svearikets skattkammare. Förutom silvergruvan är Sala känt för Sättra Brunn, en kurort som ligger ca 15 km sydväst om Sala. Där upptäcktes en mineralhaltig källa år 1700, varefter brunnshus, badstuga, kyrka och sjukhus byggdes. Ryktet om vattnets läkande egenskaper spreds snabbt och på 1800-talet ordinerades bad i det hälsobringande vattnet. Idag är Sättra Brunn en uppskattad konferens- och spaanläggning.

Nu är vi framme vid Östanbäcks kloster! Vårt stora delmål på vägen till Nidarosdomen i Trondheim. Enhetens kyrka tronar vackert mot himlen och här hålls tidegärder flera gånger om dagen. Klostret ingår i Svenska kyrkan och följer en benediktinsk ordens regel. Klostren har ända sedan medeltiden varit viktiga läroscentra för läkekonst och sjukvård. En känd benediktinsk abbedissa var Hildegard av Bingen, en visionär, konstnärlig och läkekunnig andlig ledare som levde på 1100-talet i Tyskland. Hon komponerade musik och profeterade om den gröna kraften, viriditas, som inte bara finns i växter utan också i människan: "Genom saven grönskar trädet, får blom och mogna frukter; så även kroppen genom själen", skriver hon i sitt verk Scivias (Lär känna vägarna).

Välkommen att ta del av biskop Mikael Mogrens och trädgårdsboksförfattaren Lena Israelssons berättelser om Östanbäcks kloster!

2 SALA SOCKENKYRKA

Medeltida sockenkyrkan

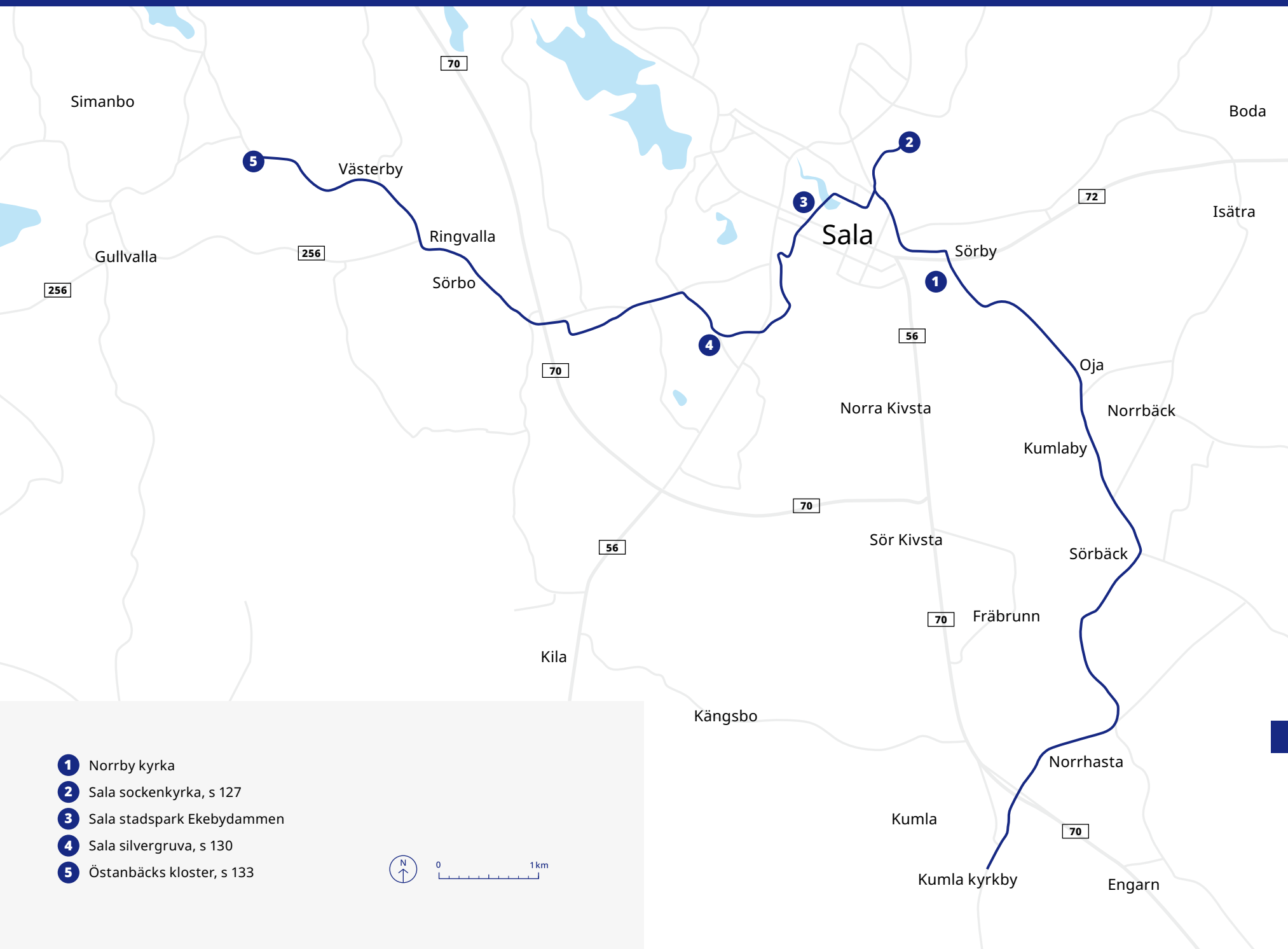
Av Agne Furingsten, fil dr i arkeologi och Östanbäcks klostervän

I utkanten av Sala stad ligger den medeltida sockenkyrkan. Den påminner oss om hur längtan efter Gud och det andliga är evigt i människans historia. Platsen är direkt kopplad till den gamla socknens centrum, där det i närområdet också finns spår från yngre järnåldern och vikingatiden.

I själva kyrkobyggnaden finns även sen vikingatid representerad genom att en runsten är inmurad på korets södra sida. Den är dekorerad i djurornamentik och lyder: Viste och Halfdan läto hugga stenen efter Holme, sin fader och efter Holmfrid, sin broder. Lifsten ristade dessa runor. Vilken familjen var och varför stenen murades in i kyrkan nästan 300 år efter att den ristades, vet vi inte. Kanske var det fortfarande en viktig släkt i bygden, som på detta sätt ville se till att förfädernas andliga väl säkrades genom kopplingen till kyrkan?

Sala sockenkyrka börjades bygga 1282.

- 1 Norrby kyrka
- 2 Sala sockenkyrka, s 127
- 3 Sala stadspark Ekebydammen
- 4 Sala silvergruva, s 130
- 5 Östanbäcks kloster, s 133

Innan den nuvarande kyrkan började byggas 1282, har det funnits en tidigare kyrka, troligen byggd i början på 1100-talet. Dopfunten från den tidigare kyrkan finns fortfarande bevarad. Den är mycket skadad men är ett arbete av den gotländske stenmästaren Sigrafr och daterad till ca 1200.

Kyrkan har blivit om- och tillbyggd i omgångar. Från början hade den höga tunnvalv av trä. I mitten av 1400-talet slogs tegelvalv och senare fick kyrkan en stor tillbyggnad på norrsidan, som kallades Finnkyrkan. Den revs 1631 och väggen murades igen och målades med slingverk i renässansstil, en utsmyckning som finns delvis bevarad i långskeppets nordvästra del. På 1700-talet gjordes den senaste stora ombyggnationen, då den gamla sakristian revs och den så kallade Nykyrkan byggdes med ny sakristia.

Det som mest av allt präglar kyrkan idag är Albertus Pictors målningar, som ovanligt nog visar den yttersta domen och Antikrist som huvudmotiv. Men här finns också en hel del andra skildringar ur den bibliska historien. Intressant är att av de avbildade helgonen är det fler kvinnliga än manliga och av de kvinnliga har två en direkt koppling till gruvarbetet: Sankta Barbara och Sankta Anna, (jungfru Marias mor).

Det vackra altarskåpet är skapat kring 1520 av Brysselmästaren Pasquier Borman och föreställer Marias himmelska upphöjelse.

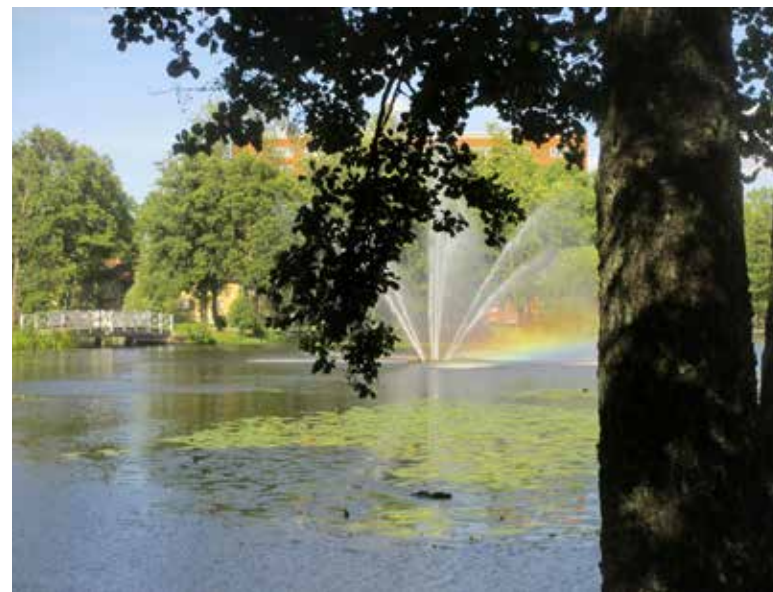
När vi lämnar kyrkan för att fortsätta vår vandring, påminns vi om hur nära den kristna tron var och är oss människor. Den finns med oss i vår vardag, i vårt arbete på eller, som i Sala, också under jorden och från vår födelsestund och in i evigheten.

4 SALA SILVERGRUVA

Svearikets skattkammare

Av Agne Furingsten, fil dr i arkeologi och Östanbäcks klostervän

Att vandra längs en pilgrimsled är ofta att befinna sig i bondens landskap. Det landskap som genom seklerna fått sin utformning av människor och djur i förening. Vi ser åkrar, ängar och skogsmarker. Här möter vi gårdsgårdar, lador och mangårdsbyggnader. Allt talar om ett nära samband

Vi passerar Salas stadspark med Ekebydammen från Sala sockenkyrka på leden mot gruvan.

mellan människa, djur och övrig natur. För en nordbo är, som religionsvetaren David Thurfjell tydligt visat, naturen en viktig del av tillvaron med religiösa förtecken. Så att vandra i bondens landskap kan ge möjlighet till fördjupade andliga resor. Men pilgrimslederna kan också sträcka sig till andra platser där människor seklerna igenom har arbetat med annan verksamhet. Det är inte minst tydligt när man vandrar i Bergslagen. Där finns gruvor, hyttor och andra exempel på mänskligt arbete av en annan art än jordbruk. Ett sådant exempel på Sankta Annaleden är Sala silvergruva. Exakt när gruvdriften startade är fortfarande en öppen fråga. Men gruvan fanns redan under medeltiden. Med enkel teknologi och stora mänskliga insatser bröts malmen ur berget. Malmen bearbetades och anrikades för att få fram det eftertraktade silvret. Den verksamheten skedde i hyttan och resulterade i silver som kunde användas till mynt, kyrkliga föremål och även smycken för privat bruk. Gruvan är idag en bösöksgruva där man kan se två av huvudnivåerna i gruvans skikt: 60- och

155-metersnivån. Även om gruvans lägsta del är 315 meter under markytan, får man ändå en god bild av gruvans omfattning.

Silvergruvan fick tidigt stor betydelse för kyrkan. I Sala sockenkyrka fanns, före Gustav Vasas konfiskering av merparten av kyrksilvret, en stor mängd silverföremål för kyrkans liturgi och vardag. Bland annat en monstrans, (ett liturgiskt kärl som nattvardsbrödet visas i), som vägde nästan 6 kilo. Liknande fanns bara i domkyrkor. Tillsammans med övriga föremål räknar man med att cirka 10 kilo rent silver försvann genom kungens indragning.

För vandraren kan det vara värt att här begrundat allt det mänskliga slit och arbete som människor genom århundradena utfört. Vi står i tacksamhetsskuld till tidigare generationer som gett oss möjlighet att glädjas över det vi möter, för att kunna lämna det vidare till kommande generationer.

På djupet i Sala silvergruva. Foto: Sala Silvergruva Dykarklubb

Enhetens kyrka,
Östanbäcks
klosterkyrka.

5 ÖSTANBÄCKS KLOSTER

Ora et labora – be och arbeta

Av biskop Mikael Mogren, Västerås stift

I Östanbäcks kloster pågår en ständig bön för fred. Grusvägen leder över åkrar och genom skog och plötsligt syns Enhetens kyrka, högsträckt och rödmålad. Östanbäcks kloster kan vara både början och slutet på Sankta Annaleden.

Östanbäck är ett kloster inom Svenska kyrkan. Munkarna följer den helige Bendedikts regel, Regula Benedicti (RB), som uppges vara skriven omkring år 540. I den stadgas hur ett kloster ska vara organiserat med dagliga böner och arbete för egen försörjning. På Östanbäck råder ora et labora, bön och arbete.

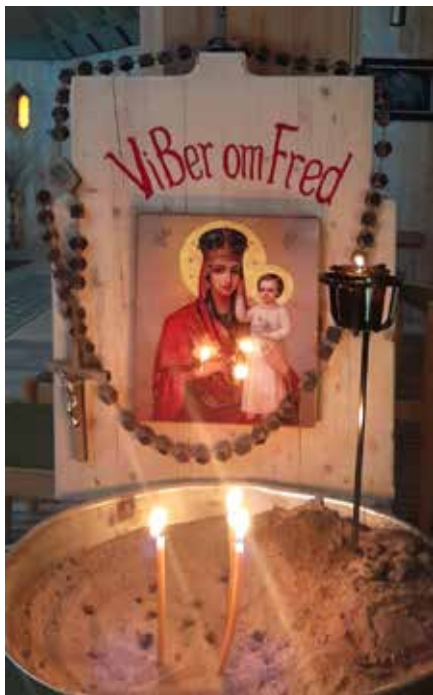
Det var 1960 som fyra teologistudenter i Västerås stift avlade löften för det Heliga korsets brödraskap. Tio år senare flyttade munkarna till Öst-

anbäck. Här fanns en gammal lärarbostad intill ett skolhus som en period hade tjänstgjort som madrassfabrik. Övervåningen i skolan byggdes om till celler för munkarna och på den nedre våningen inreddes ett kapell.

Livet i klostret utgår från den regelbundna bönen, tidegården. Då samlas bröderna i Enhetens kyrka. Den har ersatt det tidigare kapellet och invigdes 2012. I den helige Benedikts efterföljd är sången i bönerna viktig och Östanbäck är en sjungande gemenskap. När psaltarpsalmerna sjungs framför de gyllene ikonerna i kyrkans absid, då anas Guds rike.

Bönen är klostrets grundandning och tillbedjan är utgångspunkten för det omfattande arbetet. I benediktinsk tradition ska den som arbetar inte göra färdigt, utan släppa det den har för händerna när klockorna ringer till bön. Bönen är förutsättningen.

Arbetet mellan bönerna består till exempel i att ta hand om allt som väx-

Dagliga böner om fred med klostrets egna böneljus. Foto: Br Birger

Klostret tillverkar ljus sedan 1970-talet. Foto: Sara Hjelmstedt

er på klostret, både inom och utanför människorna. Växtligheten på området är ymnig. Klostret är självförsörjande och till inkomsterna hör de ljus som munkarna tillverkar i verkstaden på andra sidan dalgången. Där stöps många olika slags ljus. En sort är Kristusljusen som står intill dopfunten inne i de flesta kyrkor. De brinner under gudstjänsterna och i mindre format delas de ut när någon döps. Dopljusen från Östanbäck tänds i många hem på kvällen när det är dags för aftonbön.

I Östanbäck stöps även Anna-ljusen som är uppkallade efter den svenska prinsessan Ingegerd som blev den heliga Anna av Novgorod. Det var på 1000-talet. Enligt tidig kristen tradition hette Jesu mormor Anna. På medeltida avbildningar håller Anna ofta både sitt barnbarn Jesus och sin dotter Maria i famnen. De båda kvinnorna värnar om varandra och om det lilla barnet. En sådan bild kallas Anna-själv-tredje och visar den innerlighet som kan finnas i gemenskapen mellan generationerna. Den värmen behövs i alla relationer, både mellan människor och mellan människor och skapelsen. När det finns omsorg och tillit, då har freden en chans. På Östanbäck ber munkarna varje dag för fred och freden är förutsättning för att det ska finnas någon väg som leder framåt. Bön och arbete för fred är vägen. Den vägen går pilgrimen.

DET GRÖNA KLOSTRET

Himmelsk plats på jorden

Av Lena Israelsson, trädgårdsboksförfattare

Mitt första möte med broder Birger vid Östanbäcks kloster ägde rum för 30 år sedan. Han kom gående på klostergården. Efter honom vankade ankorna på led. I bakgrunden såg jag ett hemsnickrat växthus och trädgårdsland. Jag hade mött en trädgårdsmunk, insåg jag. Det ögonblicket blev fröet till min bok Klosterträdgårdar, som kom ut många år senare. Det arbetet gav mig i sin tur anledning att besöka klostrets trädgårdar fler gånger.

Innerträdgårdens vackra plats. Foto: Br Birger

Klostrets stora odlingar för självförsörjning.

Foto: Br Birger

Skördetid. Foto: Br Birger

Mina minnen därifrån är färgstarka. Klargula solrosor i den frodiga grönskan. Rosaröda lejongap i potatislandet. Eller pannrummet fyllt av trinda pumpor i rött och orange. Jag minns en stilla afton med broder Nils-Olof när han plockade brokiga och ganska vilda buketter till kyrkan. Han talade om hur buketter ska komponeras för att bli intressanta. Men i själva verket handlade det om gruppdynamik mellan människor, att olikheter berikar mycket mer än många förstår. Jag tänker ofta på hans buketter när det skaver i arbetsgrupper eller andra grupper.

Östanbäcks klosterträdgård är ingen ogräsfri mönsterträdgård med spikraka rader. Ibland är ogräset lika frodigt som potatisen. Men grönsakerna är vackra och skördarna är stora. Jag noterade att broder Birger inte verkade bekymra sig det minsta över ogräset. Jag såg bara glädje och stolthet i hans ansikte när han blickade ut över odlingarna. Till slut kunde

Klosterhundarna Vita och Lurvas njuter av livet.

jag inte låta bli att fråga: Hur kan du vara så avspänd när du ser allt ogräs? Med dansk intonation svarade han kort och gott:

– Därför att jag tar det naturligt. Varför stressa upp sig för ogräs, som också har rätt att finnas. ”Att ta det naturligt” har blivit ett mantra i min egen trädgård. Det är en förutsättning för att uppleva odlarglädje och harmoni i trädgården.

I Östanbäck råder även harmoni mellan trädgård och kök. Samspelet däremellan är intensivt och fruktbart. Det förstår den som tittar in i klosterköket, som en gång var ett skolkök. På trähyllor utmed väggarna och strax under taket trängs glasburkar. De är fyllda med bönor i olika former och färger, örter, teer, ärter från trädgården ... Ja allt som matglada munkar behöver.

Redan när jag första gången träffade broder Birger talade han med glöd och med stort allvar om miljöhoten mot vår planet och om överkonsumtionen. Han såg det komma, den globala uppvärmningen som vi nu lever med, och förgiftningen av vår natur. Men förstod han att det skulle gå så förfärande snabbt? Vi borde ha lyssnat bättre för 30 år sedan. Men det är inte för sent. Att odla för självförsörjning och göra det klimatsmart är en väg till ett hållbart liv. Där är Östanbäcks kloster fortfarande en inspirerande kunskapskälla.

FÖRSAMLINGAR

Sala-Norrby-Möklinta pastorat
Sala sockenkyrka
Tel 0224-67 54 00
sala.pastorat@svenskakyrkan.se
www.svenskakyrkan.se/sala

KOLLEKTIVTRAFIK

www.vl.se
Busslinje 61 (Sala – Västerfärnebo)
Hållplats Ringvalla, därefter ca 3 km till Östanbäcks kloster

ÖVERNATTNING

Östanbäcks Kloster
Gästhemmet är i skrivande stund vilande, planeras bygga om till pilgrimshärbärge.
www.munkljus.se

Östanbäcks klostervänners förening
Tel 070-664 81 05
www.klostervanner.se

Sätra Brunn kurort
Tel 0224-546 00
info@satrabrunn.se
www.satrabrunn.se

KOMMUNAL INFORMATION

Destination Sala
Tel 0224-74 78 00
information@sala.se
www.destinationsala.se

Nidarosdomen i Trondheim vid Nidälven, S:t Olavs gravkyrka.

Romboleden vidare till Trondheim, Nidaros domkyrka

Färden vidare

Om du är ute på ett riktigt äventyr och har Nidarosdomen i Trondheim som mål så finns det olika vägar att fortsätta från Östanbäcks kloster. Härifrån är det nära att nå Nordens äldsta pilgrimsled Romboleden i Västerås stift. Leden går mellan Köping och Trondheim. Tusentals pilgrimer har kommit vandrandes från Europa sedan 1000-talet för att nå S:t Olavs grav i Nidarosdomen. Nidaros som Trondheim hette tidigare var Norges huvudstad och blev på medeltiden det fjärde största pilgrimsålet i Europa efter Jerusalem, Rom och Santiago de Compostela. Romboleden går genom Västmanland, Dalarna och Härjedalen.

Direkt utanför Östanbäcks kloster går Sverigeleden, en skyltad cykelled till Folkärna kyrka utanför Avesta. Därifrån går Romboleden över Hedemora. Man kan följa Romboleden digitalt i Naturkartans kartsystem och få mer information om leden på Västerås stifts hemsida. Ett annat sätt är att med egen karta och kompass, ta sig över skogarna nordväst mot Söderbärke där Romboleden ansluter.

Nidarosdomen – Cor Norvegiae, Norges hjärta

Den norske vikingen, kungen och helgonet Olav Haraldsson 995-1030 var ju trolovad med Ingegerd men fick gifta sig med hennes halvsyster Astrid istället. Ingegerds liv började som vikingaprincessa innan hon blev fredsfurstinna och till slut, liksom Olav, helgon.

Som ung viking härjade Olav i Mälaren och lade provokativt till vid Fornsigtuna som vi har passerat längs vår led. Han plundrade även som viking västerut i England, Irland och Frankrike. Hertig Richard II av Normandie bjöd in den unge vikingen och kanske tog Olav intryck av mässan med den gregorianska sången i domkyrkan i Rouen. Han lät döpa sig till kristen tro i stadens benediktinska kloster. Under tiden som kung i Norge kristnade Olav folket med våld. Efter 13 år lyckades den danske kungen Knut få honom avsatt och han drevs i landsflykt. Han begav sig då till sin ungdomskärlek Ingegerd och hennes make Jaroslav i Holmgård/Novgorod. Efter ett par år ville han vända tillbaka till Norge för att erövra landet med militärt stöd av Jaroslav och av Ingegerds bror, kung Jakob Anund i Sigtuna, som även gav honom fri lejd genom landet. Olav kan ha passerat Sigtuna där hans hustru Astrid hade lämnats kvar. Sigtuna som senare lät bygga en S:t Olavs kyrka (dagens S:t Olofs kyrkoruin) som vi passerade i början av leden.

Enligt Olav den heliges saga gick färden längs vägar som svearna kände till: 'de vände sig uppåt landet mot skogarna och kommo fram till den trakt som kallas Järnbärrland och sedan vidare över skogsbygderna och över stora vatten'. Väl framme i Norge stupade Olav i Stiklastad 29 juli 1030. Bild på detta har vi sett i Kumla kyrka av Albertus Pictor. Efter hans död uppstod rykten om under som skett runt hans kvarlevor. Olav den helige blev Norges nationalhelgon och firas stort än idag på sin dödsdag. Berättelsen om Olav Haraldsson är obligatorisk i norsk skolundervisning.

S:t Olav, altarbild från 1300-talet finns i museet Årkebiskopsgården bredvid katedralen. Nidaros stift täckte på medeltiden västerut Island, Grönland, Isle of Man, Orkneyöarna, Shetlandsöarna och Hebriderna.

Jesus och altaret i kvinnokapellet för bön, stillhet och fred i Nidarosdomen.

Frid lämnar jag kvar åt er, min frid ger jag er. Jag ger er inte det som världen ger. Känn ingen oro och tappa inte modet.

Johannesevangeliet 14:27

Vi avslutar med den samiska psalmen Jubileumspsalmen

Trondheim 2017 Text: Rawdna Carita Eira Musik: Frode Fjellheim

*Mitt altar är fjället som skiner, lyser gyllene i morgontimman.
Min kyrka är stark som en fjällbjörk,
i mitt hjärta har roten sitt fäste.
Min tro, som älven den glittrar,
brusar mäktigt genom mitt hjärta.
Min sång, den bär min ande, mot himmelen den lyfter sig,
sången ger jag till dig, du som skapar med din kärlek.*

*Nåja nån gâjå nån gâjå nån gâ, nåja nåja nåja nåja nå,
nåja nån gâjå nån gâjå nån gâ, nåja nåja nåja nåja nå...*

Litteraturtips

Pilgrimsvandring

Alebo, Anna, Vandra med Frälsarkransen. *Verbum*, 2021

Friberg, Pär, Hållbarvandring med Frälsarkransen. *Verbum*, 2021

Hillert, Sven Pilgrimsbön. *Argument*, 2023

Lindström, Hans-Erik (red.). Lilla pilgrimsboken. *Verbum*, 2023

Lindström, Hans-Erik, Naturens katedral. *Libris*, 2016

Lönnebo, Martin, Frälsarkransen. *Verbum*, 2016

Harlin, Tord och Lönnebo, Martin, Pilgrimsbok i Albertus Pictors fotspår. *Karin Hallgren produktion*, 2009

Mases, Per, Sköndahl, Eva, Den inre trädgården – öppen mot himlen. *Artos*, 2010

Månsus, Harry, Sången om livet, om pilgrimsfolket och jordens framtid. *Votum*, 2021

Spalde, Annika, Liten klosterregel för pilgrimer. *Argument förlag*, 1996

Spalde, Annika, Låt oss gå! : en pilgrimsvandring för jorden. *Vadstena : Annika Spalde*, 2022

Spalde, Annika, Pilgrim's Walk for Future : en resa mot klimaträttvisa och mot hjärtats grund. *Pilgrimscentrum Vadstena*, 2021

Wettermark, Tomas (red.). Pilgrimens tidegård. *Pilgrimscentrum i Vadstena*, 2012

Litteraturlista

Sigtuna

Allerstav, Agneta. Fornsigtuna. *En kungsgårds historia. Upplands-Bro fornforskning*, 1991.

Arbman, Holger (red.). *Sigtuna Mariakyrka: 1247–1947. Sigtuna Fornhems förlag*, 1947.

Edberg, Rune. Ingegerd, Olof Skötkonungs dotter: ett kvinnoöde från vikingatiden. *Sigtuna Museers skriftserie*, 1997.

Edberg, Rune. *En vikingafärd genom Ryssland och Ukraina. Sigtuna Museers skriftserie*, 1998.

Edberg, Rune. *Expedition Holmgård: Vikingabåten Aifurs färd från Sigtuna till Novgorod. Sigtuna Museers skriftserie*, 1994.

Edberg, Rune (red). *Vikingavägar i öster: artiklar. Sigtuna museer*, 1996.

Floderus, Erik. Sigtuna: Sveriges äldsta medeltidsstad. *Gebers*, 1941.

Floderus, Erik. "De äldsta Sigtunavägarna och ortnamnet Täl". *Fornvännen* 40 1945, s. 122–135.

Hansson, Bo (red). *Manfred och verket – jubileumsskrift. Sigtunastiftelsen*, 1992.

Larsson, Mats G. *Han for österut till Gårdarike. Sigtuna Museers skriftserie*, 1994.

Redelius, Gunnar. *Sigtuna och Sko: en tid, ett rum. (Gunnar Redelius)*, 2006.

Ros, Jonas. Stad och gård. *Sigtuna under sen vikingatid och tidig medeltid. Institutionen för arkeologi och antik historia, Uppsala universitet*, 2009.

Situne Dei, *årskrift för Sigtunaforskning och historisk arkeologi. Sigtuna museum*, 2020.

Skogman, Baltzar. *Stockholm Arlanda Airport enligt en flygplatsman*. 2007.

Tesch, Sten. Makt och människor i kungens Sigtuna. *Sigtunautgrävningen 1988–90. Sigtuna museer*, 1990.

Tesch, Sten och Vincent, Jacques. *Vyer från medeltidens Sigtuna. Sigtuna museum*, 2003.

Weman, Gunnar. *Nutida gudstjänst i medeltida kyrkorum. Artos*, 2006

Uppland

Anund, Johan och Qviström, Linda, *Det medeltida Uppland. Historiska Media*, 2012

Birgittas Finsta. *Föreningen för Finstas forntid och framtid*, 1984

Bratt, Peter, *Kulturminnesvårdsprogram för Sigtuna kommun: kulturhistoriskt värdefulla områden. Sigtuna kommun*, 1985

Brusewitz, Gunnar, Karlsson, Roine, Kumlien, Bertil, *Vägar till kulturen i Roslagen: om kulturarvet i socknarna längs Norrtälje kommuns vägar. Fischer & Co*, 1996

Jansson, Lennart, *Birgitta i Roslagen: en vägvisare. Fischer & Co*, 2003

Norrtälje kommun. *Riksintresseområden för kulturmiljövården i Norrtälje kommun. 2022 (Hämtad 2024-03-05)*

Nordström, Alf, Roslag. *Carlssons*, 1990

Sjöström, Ingrid och Sporrang, Ulf (red.). *Uppland: landskapets kyrkor. Riksantikvarieämbetets förlag*, 2004

Sundén, Hjalmar, *Den Heliga Birgitta: Ormungens moder som blev Kristi brud. Wahlström & Widstrand*, 1973

Utterström, Olof Philip, *Beskrifning öfver Närtuna och Gottröra socknar i erkestiftet. 1975 (1875)*

Svensk forntid och Sveriges kristnande

Eriksson, Kristina Ekero och Eriksson, Bo, *Historien om Sverige : Del 1 Från istiden till renässansen. Bonnier*, 2023

Grenholm, Gunvor (red.). *Den svenska historien :1 Från stenåldern till vikingatid. Bonnier lexikon*, 1992

Hellström, Jan-Arvid, *Vägar till Sveriges kristnande. Atlantis*, 1996

Hubbard, Ben, *Vikingar. Tukan förlag*, 2017

Israelsson, Lena, *Klosterträdgårdar, himmelska platser på jorden. Wahlström & Widstrand*, 2008

Lipitsä, Timo, Runresan: *Sigtuna kommuns runstenar. (2011)*

Simma, Birgitta, *Samiskt kyrkoliv. Argument förlag*, 2022

Snorre Sturlason, *Nordiska kungasagor, Olav den heliges saga. Fabel*, 1993

Steinsland, Gro, *Fornnordisk religion. Natur och Kultur*, 2007

Presentation av gästförfattarna

Agne Furingsten Fil dr i arkeologi och styrelsemedlem i Östanbäcks klostervänners förening, s 127, 130–132.

Karin Bernodt Styrelsemedlem i Naturskyddsföreningen i Sigtunabygden, s 91–93.

Karin Johannesson Biskop i Uppsala stift, s 47–49.

Lena Israelsson Trädgårdsboksförfattare och hedersmedlem i Naturskyddsföreningen, s 136–138.

Mikael Mogren Biskop i Västerås stift, s 133–135.

Ola Jennersten Styrelsemedlem i Naturskyddsföreningen i Sigtunabygden och expert på Världsnaturfonden WWF, s 30–31.

Sture Holmberg Präst i Kumla, Tärna och Kila församlingars pastorat och styrelsemedlem i Östanbäcks klostervänner förening, s 123–124

Foton bokens framsida

Duva. Foto PNGtree.

Broder Birger. Foto Lena Israelsson.

Ingegersdikonen i Mariakyrkan. Foto Sigtuna församling.

Kulla kyrka, Äppelrosen och Länna banvall mellan Finsta och Norrtälje. Foto Carola Sundqvist.

Foton bokens baksida

Ingegersdskapellet på Sigtuna folkhögskola. Foto Carola Sundqvist.

Biskopseken på Biskops Arnö och Albertus Pictor målning i Härnevi kyrka. Foto: Bo Lundkvist.

Text: Anders Claesson, Bo Lundkvist, Carola Sundqvist samt
medverkande gästförfattare

Form och kartor: Niklas Alveskog

Redaktionell rådgivare: Lisbeth Gustafsson

ISBN: 978-91-527-9054-0

Tryck: GraphiCems, Spanien 2024

Östanbäcks klostervänners förening

Utgiven med bidrag från Uppsala stift och Södergrenska stiftelsen

Copyright: Författarna och fotograferna